

VINDUS MELINDA – K. NÉMETH ANDRÁS – VARGA MÁTÉ

A barokk vallásosság tárgyi emlékei Kisszékely középkori templomának környékéről¹

BEVEZETÉS

2019-ben és 2020-ban előbb szondázó, majd teljes felületű feltárást végeztünk Kisszékely középkori temploma területén (1. kép), ahol 2023-ban a feltárást kezdeményező Kisszékelyi Kulturális Egyesület romkertet alakított ki.

A 13. századtól a 19. század elejéig használt, 1823 körül lebontott templom történetét és ásatásának eredményeit – több kisebb publikáció után – a romkertavatás és a település temploma fennállásának kétszáz éves évfordulójára kiadott kötetben foglaltuk össze először részletesebben,² ezért itt csak röviden térünk ki a templomfeltárássra és a történeti adatokra.

A régészeti kutatás legjelentősebb eredménye a 17–19. századi személyes vallásossággal kapcsolatos fémleletek – kegyérmek, illetve egykor nyakban vagy rózsafüzéren hordott, kisméretű keresztetek, feszületek – meglepően nagy mennyiségben történő előkerülése, hiszen tizennégy kegyérem és huszonegy kereszt (valamint egy-egy könyvkapocs- és csat) jutott napvilágra a feltárással. Magyarországról Reich Szabina öt évvel ezelőtti gyűjtése szerint mindössze ötvenhét publikált kegyérem volt ismert. Ennek a számnak több mint harmada került elő feltárással, feszületekből pedig többnyire csak néhány darabot közöltek, ezért a vallási vonatkozású leletanyagot külön tanulmányban is fontosnak tartottuk bemutatni.³ A hasonló jellegű más lelőhelyeken előkerült

¹ Vö. REICH 2018.

² K. NÉMETH – VARGA – VINDUS 2023.

³ Az ásatás a Wosinsky Mór Megyei Múzeum és a Kisszékelyi Kulturális Egyesület által kötött együttműködés keretében valósult meg. A tanulmányban bemutatott fémleletek túlnyomó részét múzeumbarát fémkeresősök gyűjtötték; a szinte folyamatosan jelen lévő Kántor Miklós mellett Bulla László, Csikós Zoltán, Horváth Csaba, Mészáros Péter, Vincze Péter (Tolna megye), továbbá Kiss Péter (Somogy megye). Külön ki kell emelnünk Sándor Lajos segítségét, aki 2017-ben, a feltárással megkezdése előtt átvizsgálta a templomnak helyet adó platót, majd a 2019-es ásatás során is több fontos tárgyat gyűjtött. Az ásatás fémkeresőjével kísért visszatemetését K. Tóth Gábor (WMMM) vezette. A leleteket Ács Vince, Künsztler Gábor Tamás és Tövisháti András (WMMM) restaurálta, a tárgyfotók Retkes Tamás (WMMM) munkái. A Magyar Ferences Levéltár anyagában végzett kutatásaink során Dreska Gábor levéltáros szíves segítségére számíthattunk, aki rendelkezésünkre bocsátotta a simontornyai ferences rendház anyagának (VI.18. Simontornyai rendház iratai 1717–1946) raktári jegyzékét és digitalizált Historia Domusát. Minden érintett munkáját, segítségét ezúton is köszönjük.

1. kép. A feltárt templom, 2020 (fotó: Varga Máté)

vallási vonatkozású tárgyak közül Kisszékelyben nem találtunk rózsafüzérhez tartozó gyöngyöket, oltalomlevelet (breverl) és zarándokjelvényt.

Bár a szóban forgó leleteket teljességre törekvően itt mutatjuk be először, már több fórumon foglalkoztunk velük különböző mélységben. A 2019-ben előkerült leletekről röviden emlékeztünk meg az az évi feltárás ismertetőjében,⁴ majd – immár összefoglalóan – *A barokk vallásosság tárgyi emlékei Kisszékely régi templomának feltárásából* címmel előadást tartottunk 2021-ben a szegedi múzeumban Lajkó Orsolya emlékére rendezett konferencián.⁵ A Wosinsky Mór Megyei Múzeum 2022-es, közösségi régészeti témájú időszaki kiállításán egy vitrint szenteltünk a kisszékelyi feltárás eredményeinek, amelyben tizennégy kegyérem, kilenc kereszt és egy-egy könyvkapocs- és csat kapott helyet.⁶ Nemrég Vindus Melinda külön írásban mutatta be a leletegyüttes egyik, hazai viszonylatban egyedinek számító darabját, egy Nepomuki Szent János nyelvét formázó és ábrázoló kegyérmét,⁷ a Tolna megyében előkerült Szent Benedek-kegyérmék ismertetése kapcsán pedig a három kisszékelyi darabot is közölte.⁸

⁴ K. NÉMETH – VARGA 2019, 37.

⁵ „... járni csak együtt tudnak” – régészet és néprajz összefüggései. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2021. november 26–27. <https://moramuzeum.hu/jarni-csak-egyutt-tudnak-regeszeti-es-neprajzi-konferencia/> (elérés: 2023. 06. 09.) Jelen tanulmány az előadás ki-egészített, szerkesztett, nyomtatott változatának tekinthető.

⁶ Vö. K. NÉMETH 2022, 91. A kiállítás katalógusa várhatóan 2024-ben jelenik meg, benne a kisszékelyi leletek részletes közlésével is. *Közösség* m. a.

⁷ VINDUS 2023a.

⁸ VINDUS 2023b.

KISSZÉKELY ÉS TEMPLOMÁNAK RÖVID TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORTÓL 1823-IG

Kisszékelyt a középkorban Székelynek vagy Parasztszékelynek hívták. A falu nevének Paraszt- előtagja személynévi eredetű, a település birtokosára utal. A települést először 1324-ben említi okleveles forrás, a simontornyai várhoz tartozó falvak között, és ebben az évben hallunk a falu névadójáról, Csák nembeli Parasztról is.⁹ A település birtokosai a simontornyai vár tulajdonosaival együtt változtak: a Lackfiak (1346–1397), a Kanizsaiak (1397–1424), Ozorai Pipo (1424–1426), a Garaiak (1426–1482), Beatrix királyné (1482–1500), végül a Gergellaki Buzlai család (1500–1536) kezén volt.¹⁰

A falu (*Parazekuk, Paraszekulli, Paraszekul, Parazekul*) temploma először a pápai tizedjegyzékben tűnik fel: 1333-ban János nevű papja 15, 1334-ben előbb 10 báni denárt, majd 2 garast, 1335-ben pedig 15 báni denárt fizetett tized gyanánt.¹¹ 1546-ban és 1552-ben Balázs pap szerepel a török összeírásokban Parasztszékelyen.¹²

A hódoltság után először 1690-ben említik régi, kőből épült templomát.¹³ 1714-ben a kisszékelyi plébánia Szent Györgynek szentelt templomával Simontornya filiája volt, az ottani ferencesekhez tartozott.¹⁴ Az 1722-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a falun kívül, dél felé, a nagyszékelyi út mellett állt a teljesen téglából emelt, a török időkben tölgyfazsindellyel fedett, már elkorhadott tetejű Szent György-templom. Az evangéliumi (északi) oldalhoz épített sekrestyéje az alapjáig le volt rontva, mennyezete a szentélyig nyúlt, a szentély felett hiányzott, a karzat rusztikus volt. A szűk templom „kapolna formára” épült, helyreállítására a hívek a török idején 300 forintot adtak. 1729-ben azt írták, hogy a téglából épült templom teteje régi, mennyezete részben hiányzik, a karzat csaknem a fél templomépületet elfoglalta, két ellentétes oldalán kapu nyílt, közülük az egészen elpusztult északi a sekrestyébe nyílt.¹⁵ Az 1733-as plébánia-összeírás szerint a Szent György tiszteletére szentelt középkori templom a falun kívüli dombon állt, szilárd anyagból épült.¹⁶ Az 1780-as években készült első katonai felmérés piros kereszttel jelzi a templomot.¹⁷ A templom 18. századi további történetéről a kisszékelyi *Historia Domus* 1930-as évekbeli bejegyzéséből szerezhethetünk tudomást: „A kisszékelyi plébániai irattárban őrzött és 1791. évvel kezdődő: »*Protocollum Mandatorum Reginorum ab anno 1791*« c. könyv utolsó lapjának már-már elmosódó sorai emlékeznek meg erről a templomról. Az írója – valószínűleg p. Seewald Gratian ferences – azt állítja, hogy (...) a hívek kis száma és szegénysége miatt aztán ez a templom hosszú időn át elhanyagolódott; mígnem 1741-ben kijavították, megnagyobbították. Majd 1770-ben zsindellyel fedték be és 1778-ban pedig mennyezettel és új fedéssel látták el.”¹⁸ Az 1783-as egyházlátogatási jegyzőkönyv már jó anyagú és struktúrájú épületet örökített meg, északi oldalán falazott sekrestyével.¹⁹

A hitéletéről – az alább tárgyalandó tárgyakon kívül – alig tudunk valamit, bár szerencsés módon a hódoltság alatti vallási életéről írásos adatunk is van. Murin András jezsuita szerzetes naplója – aki 1701-ben átutazóban megszállt a faluban – említi, hogy a helybeliek hálás szívvel emlékeztek az andocsi jezsuiták tevékenységére, akiknek köszönhetően a török időkben jobban megélhették hitüket, mint a hódoltság utáni időszakban.²⁰ A törökök kiűzése után nem sokkal, 1694-ben bosnyák ferencesek telepedtek meg Simontornyán, helyüket 1717-ben mariánus ferencesek vették át. A szerze-

⁹ AnjouOkl VIII. 587. sz.

¹⁰ KISS 1938, 36–64; C. TÓTH 2000, 8. sz., 57. sz., 97. sz., 104–105. sz.; AnjouOkl XXIX. 453. sz.

¹¹ MonVat I/1. 278, 287, 297, 311. Összefoglalóan: TIMÁR 1999, 290.

¹² DÁVID 1982, 174.

¹³ HEGEDŰS 1979, 58.

¹⁴ BRÜSZTLE 1878, 343.

¹⁵ BRÜSZTLE 1878, 343–345.

¹⁶ BRÜSZTLE 1878, 345; GÓZSY 2012, 188.

¹⁷ EKf Coll. XII. Sect. 27.

¹⁸ Pécsi Egyházmegyei Levéltár III. 58. Kisszékely, *Historia parochiae*, fol. 206.

¹⁹ TIMÁR 2019, 145.

²⁰ MOLNÁR 2006, 116, 126.

tesek kezelték a kisszékelyi plébániát is.²¹ 1776-tól egy Simontornyáról kihelyezett ferences káplán telepedett le a faluban. A kisszékelyi plébánia 1789-ben önállósult, de 1812-ig, az első, egyházmegyés plébános kinevezéséig még a ferencesek adminisztrálták.²² A település mai plébániatemploma Styrum-Limburg II. Károly végrendeleti adományából 1823-ban épült fel a mai fő utca (Szabadság utca) északi oldalán.²³ A középkori eredetű, a 18. században átépített templomot legkorábban ekkor bonthatták el. Feltehetően a falu valamely középületéhez – talán éppen az új templom elkészülte után nem sokkal, 1841-ben épített plébániaházhoz²⁴ (ma óvoda) – használhatták fel építőanyagát.

A falu lakóiról legkorábban a 15. század első két évtizedéből vannak adataink. A parasztszékelyiek ekkor három hatalmaskodásban is részt vettek, amelyek kapcsán név szerint is megemlítették őket. A simontornyai szandzsák 1546 és 1590 között készült tahrir deftereiből szintén ismerjük a falu lakóinak neveit. A középkori, török kori, illetve a 17–18. század fordulóján keletkezett források (főleg Tolna megye 1720-as összeírása) máshol részletesen elemzett névsorai, illetve Murin András említett beszámolója (továbbá az itt nem tárgyalandó, máshol részletezett dűlőnevek alapján) kétségtelen, hogy a falu lakosságának egy része kontinuus a középkor óta, akik a hódoltságot helyben átvészelve nemcsak katolikus vallásukat tartották meg, de lehetőségeikhez mérten templomuk épületére is gondot viseltek.

A feltáráson előkerült újkori vallási leletanyag miatt röviden ki kell térni a falu 18. századi etnikai és vallási viszonyaira is. Egy 1690-es összeírás szerint Kisszékely simontornyai kóborló német katonáktól elűzött, nyomorult – minden bizonnyal régi, magyar – lakossága húsz körüli földművesből és öt zsellérből állt.²⁵ 1700-ban gróf Styrum-Limburg Miksa megvásárolta a simontornyai uradalmat, négy faluval együtt, amelyek egyike Kisszékely volt.²⁶ Az 1720-as országos népesség-összeírás huszonöt jobbágy és egy zsellér családfőt vett számba a faluban,²⁷ akik egy kivételével (Gyuricza) magyar családnevet viseltek. Német betelepülés a helytörténeti kutatások szerint csak 1770 körül kezdődött, a túlnépesedett, közeli hegyháti katolikus sváb falvakból, főleg Diósberényből és Szakadátból.²⁸ Ezt megerősítik Kovács Bence kutatásai a 18. századi Diósberény német lakosságának 1741 és 1788 közti házassági kapcsolatainak irányairól, hiszen a szomszédos Szakadát, az uradalomközpont Hőgyész, valamint a szomszédos Szárazd mellett negyedik helyen a kissé távolabb fekvő Kisszékelyről választottak maguknak házastársat.²⁹ A német lakosság számának növekedését jelzi, hogy míg 1771-ben még csak egy, magyar nyelvű római katolikus iskola volt a faluban, addig 1777-ben már magyar és német oktatási nyelvű iskolát is összeírtak.³⁰ 1775-ben a betelepült németek kedvéért minden hónap harmadik vasárnapján már németül is prédikáltak.³¹

A TEMPLOM ÚJKORI PERIÓDUSA A FELTÁRÁS TÜKRÉBEN

Kisszékely mai központjától déli irányban, a Kisszékelyi-árok déli oldalán helyezkedik el a ma is használatban lévő községi temető, amelynek területén a falu középkori temploma is található.

A temetőtől keleti irányban, a szántóföldön 2011-ben kerültek elő terepbejárás során a középkori falu nyomai. A temető sírjai közt néhány középkori kerámiatöredék, a dombtól keletre, a patakkal párhuzamos kukoricásban pedig sok kerámiatöredék jelezte a faluhelyet. Szintén 2011-ben sikerült

²¹ SZABÓ 1921, 332.

²² *Schematizmus* 1981, 235.

²³ KISS 1938, 143; *Műemlékjegyzék* 2006, 54–55.

²⁴ BRÚSZTLE 1878, 346.

²⁵ HEGEDŰS 1979, 58.

²⁶ KISS 1938, 100–101.

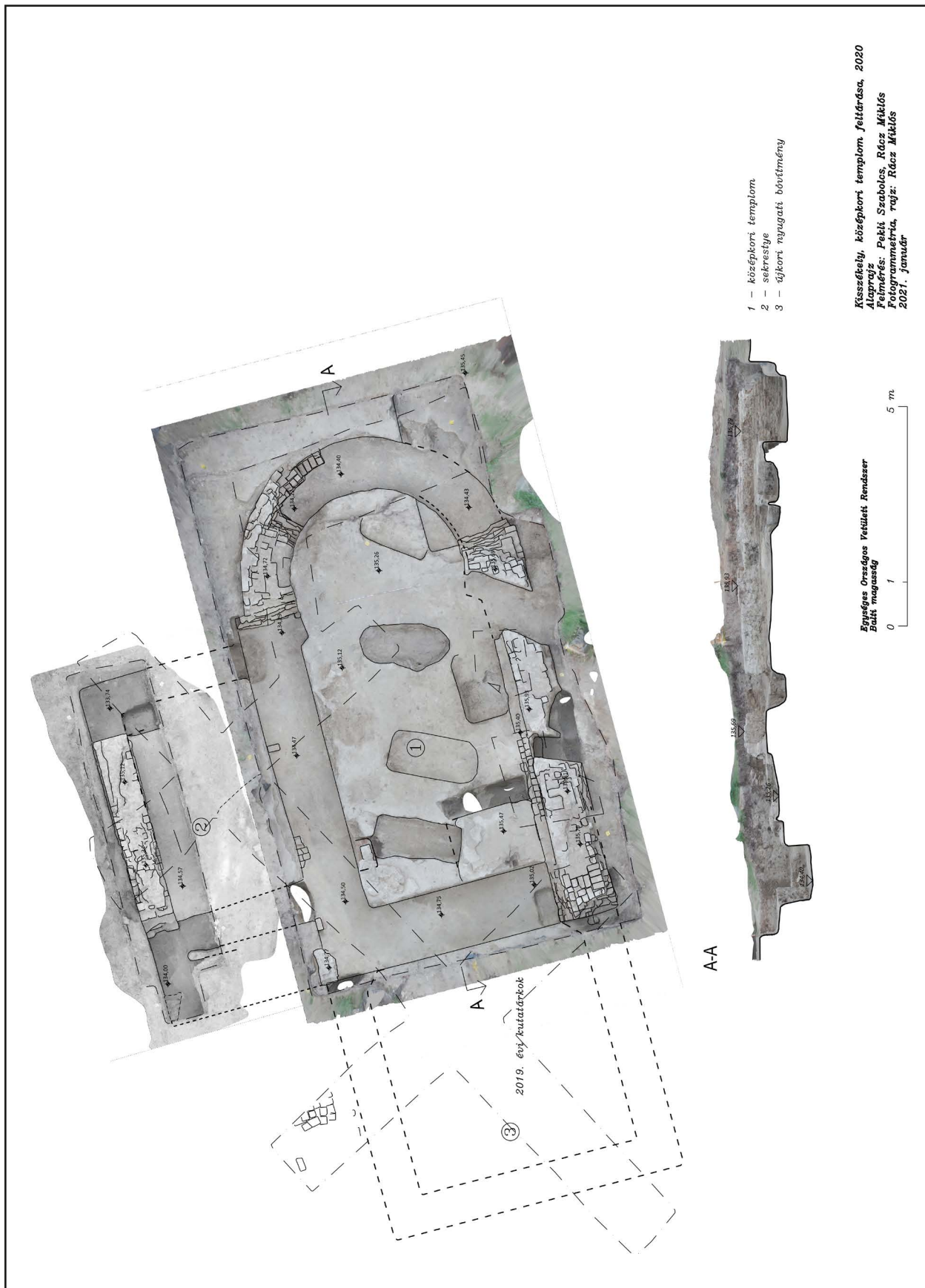
²⁷ SZILÁGYI 1983, 166.

²⁸ CSEPREGI 2013, 15–17.

²⁹ KOVÁCS 2023, 230. 55. ábra.

³⁰ HAJDU 1979, 170–171.

³¹ BARÓCSAI 2013, 12.

2. kép. A templom alaprajza és hosszanti metszete, 2020 (felmérés: Rácz Miklós)

azonosítani a mai temető és a középkori faluhely közötti, beerdősült, mesterségesen kialakított platón a középkori templom helyét.³² A platón temetkezések is vannak, a 19. század végén, a 20. század elején több plébánost, illetve rangosabb személyt helyeztek itt örök nyugalomra. 2017 tavaszán Sándor Lajos segítségével fémkeresős kutatást végeztünk a templom helyén és környékén, 2019-ben és 2020-ban pedig feltártuk a templomot.

A templomnak három építési periódusát tudtuk elkülöníteni (2. kép). A második és harmadik periódus egyben a templom térbeli bővítését, egy-egy új tér hozzátoldását is jelenti. A torony nélküli, egyszerű kis Árpád-kori falusi templomhoz (1. periódus) a késő középkorban az északi oldalon sekrestyét toldottak (2. periódus), majd a 18. században a hajót annak szélességében nyugat felé meghosszabbították (3. periódus).³³

1–2. (középkori) periódusok

A feltehetően a 13. században épített Árpád-kori templom egyszerű elrendezésű és kis méretű volt, így nem csoda, hogy a 18. századi források úgy írják le, hogy „káporna formára” épült, hiszen a 18. századi, újonnan épült barokk templomokhoz képest jóval kisebb volt. Az északkelet–délnyugat tájolású, hosszházas, patkóíves záródású szentélyű templom hossza 11,9 méter, szélessége 6,8 méter. A templom falai téglából épültek, és egységesen kb. 110 centiméter szélesek, azokat a felszíntől mérve 120–130 centiméter mélyen alapozták meg. A feltárások során faragott köveket nem találtunk, mindössze néhány idomtégla került elő. A szentélyt és a hajót nem tudjuk, hogy hogyan választották el egymástól, és oltárra utaló régészeti nyomot sem találtunk. A templom bejáratát nem találtuk meg, de az említett 1729-es vizitáció alapján a déli oldalon volt. A nyugati oldalon lévő karzat már minden bizonnyal ekkor megépült. Téglából készült tornya biztosan nem volt a templomnak, a harangot a huszártoronyban vagy egy különálló fa haranglábon helyezhették el. A templom északi oldalához a késő középkorban sekrestyét építettek, amelynek belső mérete 4,9×2,9 méter. Mivel a templom kis méretű, ezért a szentély szinte teljes hosszához csatlakozott a sekrestye, amibe egy ajtó nyílt a hajóból. A sekrestye falai szintén téglából épültek, azonban keskenyebbek (85 centiméter), de mélyebbre alapozták őket. A sekrestye döngölt agyagpadlóját is meg tudtuk figyelni, amire a 18. századi nagyobb felújítás előtt lapjára fektetett falazótéglákat helyeztek, és ez alkotta a padlót.

3. (újkori) periódus

Írott források szerint az 1733-ban még romosnak leírt középkori templomot 1741-ben bővítették és kijavították. Ennek régészeti nyomai markánsan jelentkeztek. A bővítés a középkori templomhajó nyugat felé történő meghosszabbítását jelentette, egy U alakú, 6 méter hosszú, a középkori templombelsőével megegyező szélességű bővítmenynek az északi és déli hajófal folytatásában történő hozzátoldásával. Ennek során elbontották a középkori templom nyugati zárófalát vagy annak maradványait. A középkori templom délnyugati sarkán a nyugati fal csatlakozását annyira levésték, hogy az egy síkba kerüljön a déli hajófal belső síkjával. A bővítés a falvastagságban mutatkozik meg leglátványosabban: a barokk toldás szélessége egyöntetűen kb. 85 centiméter, amely kb. 25 centiméterrel keskenyebb a középkori hajófalénál. A bővítmenyt nagy méretű, barnásvörös színű téglából készítették, amelynek jó része bélyeges téglából áll, ezeket kevés kivétellel egy-egy, egymást metsző C és L betű díszíti. Az omladékban, valamint a barokk bővítmeny kemény, agyagos belső szintjén fekvő, néhány téglából álló padlómaradvány téglái között FS bélyeggel ellátott téglákat is találtunk. A Historia Domusban említett 1741-es javítást a sekrestye északi falán és a szentély falánál is meg tudtuk figyelni. A sekrestye barokk padlószintje alatt megtaláltuk a lapos, vörös téglából épített középkori sekrestyefal három-négy téglasor magasságú felmenő részének egy kb. 50 centi-

³² Kisszékely-Temető (KÖH 79039), K. Németh András terepbejárása. K. NÉMETH 2015, 94.

³³ A feltárási eredményekről részletesen lásd: K. NÉMETH – VARGA – VINDUS 2023, 68–87.

méter hosszú darabját, mellette mindkét irányban nagy méretű, újkori téglákkal pótolták ki a fal folytonossági hiányait. A sekrestye középkori szintjét megemelték, a középkori felmenő fal említett része így a barokk padló alá került.

A VALLÁSI VONATKOZÁSÚ LELETEK KATALÓGUSA

A katalógus a kisszékelyi templom és faluhely területén előkerült összes kegyérmét, keresztet és könyvcsatot tartalmazza, a fenti sorrendben. A kategóriákon belül a tárgyak sorrendjét a rajtuk szereplő ábrázolások határozzák meg, azon belül is elsősorban Jézus, Mária és a szentek kultusza. A katalógusban nem különítettük el a templom helyén, az annak szűkebb környezetében (azaz a templomnak helyet adó mesterséges platón), illetve a faluhelyen előkerült leleteket, ellenben e három, jól elkülöníthető lelőhelyrészletet (templom; templomkörzet; faluhely) a lelőköri körülményeknél mindig megemlítettük. A templom esetében háromféle módon kerültek elő leletek: a feltárás előtti fémkeresőzés során, az ásatáson (különböző bontási egységekből), végül az ásatás visszatemetése során, a meddőből; amennyiben ismert volt, a fenti adatokat is megadtuk.

Kegyérmek

Kat. 1.

Leleőkörülmenyek: templom, ásatás, STR2, 2019. 07. 12.

Leírás: ovális alakú réz kegyérem függesztőlyukkal. Mindkét oldalának szélén növényi ornamentika fut körbe. Jó állapotú, kopott. Előoldalán jobbra néző Krisztus-portré, hosszú hajjal, töviskoszorúval a fején, szakállal. Hátoldán jobbra néző Mária-portré, fején kendővel.

Méret: 2,1×2,6 cm; függesztőlyuk átm.: 0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.66.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 2.

Leleőkörülmenyek: templom, ásatás, 2. árok nyugati fele, STR2, 2019. 07. 18.

Leírás: ovális alakú, ólom kegyérem. Széle rozetta kidolgozású. Függesztőfüle letört. Előlapján a mariazeili Madonna kegyzsobra sugárkoszorúval övezve, bal kezében a Kisdédde. Mindkettlen díszes ruhában, koronával. Hátlapján a bajorországi Steingaden melletti Wieskirche kegyzsobra, a megkorbácsolt Krisztus. Kidolgozása meglehetősen semmatikus. Feje körül sugárkoszorú, behajlított karjain lánccokkal ábrázolt, ágyékkötőjének vége bal oldalán lóg. Térdei enyhén behajlítottak, előtte egy homokóra alakú tönk. Szélén IESU(S) CR(ISTUS) felirat.

Méret: 2,3×2,6 cm

Kor: 17–18. század

Leltári szám: 2020.1.19.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 3.

Lelőrkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2017. 03.

Leírás: ovális alakú, ólom kegyérem. Széle rozetta kidolgozású. Sérült, hiányos, függesztőfüle letört. Előlapján a mariazelli Madonna kegyszobra sugárkoszorúval övezve, jobb kezében a Kiseddel. Mindketten díszes ruhában, koronával. Hátlapján a bajorországi Steingaden melletti Wieskirche kegyszobra, a megkorbácsolt Krisztus. Kidolgozása meglehetősen sematikus. Feje körül sugárkoszorú, behajlított karjain láncokkal ábrázolt, ágyékkötőjének vége bal oldalán lóg. Térdei enyhén behajlítottak, előtte egy homokóra alakú tönk. Szélén IESU(S) C(RISTUS) felirat.

Méret: 2,3×2,5 cm

Kor: 17–18. század

Leltári szám: 2020.1.17.

Irodalom: –

Kat. 4.

Lelőrkörülmények: templom, ásatás, 1. és 2. árok találkozása, STR3 teteje, 2019. 07. 17.

Leírás: hegedű alakú ón kegyérem. Erősen kopott, sérült, függesztőfüle letört. Egyik oldalán a mariazelli Madonna kegyszobor képe. Másik oldalán a mariazelli Madonna kincstári kegyképe. Mindkét oldalon díszes ruhában, fején koronával, jobbján a Kiseddel ábrázolva.

Méret: 2,8×1,8 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.62.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 5.

Lelőrkörülmények: templom, 8. szelvény, STR2, ásatás, 2020. 07. 14.

Leírás: ovális alakú bronz kegyérem függesztőfülrel. Jó állapotú, kopott. Egyik oldalán a mariazelli Madonna látható. Mária jobb kezében tartja a Kisedet, fejükön korona, rajtuk díszes ruha, kétoldalt fenn egy-egy angyal. Körirata S(ANCTA) MAR(IA)-ZELL(ENSIS). Másik oldalán a Maria Taferl városában található kegytemplom Fájdalmas Anya-kegyszobrának pietà-ábrázolása, mögötte két tölgyfaággal. Körirata S(ANCTA) MA(RIA) TAF(ERL).

Méret: 2,8×2,4 cm; függesztőfül: 0,6×0,4 cm, átm.: 0,1 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.124.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 6.

Lelőkörülmények: templom, 2. sír, ásatás, 2019. 07. 30.

Leírás: ovális alakú réz kegyérem függesztőfüllel. Jó állapotú, kopott. Előoldalán a mariazelli Madonna. Mária jobb kezében tartja a Kisdedet, fejükön korona, rajtuk díszes ruha, kétoldalt fenn egy-egy angyal. Körirata: S(ANCTA) MARIA-ZELL(ENSIS). Hátoldalán Nepomuki Szent János, jobb kezében feszülettel, bal kezében pálmaággal. Körülötte S(ANCTVS) IO(ANNVS) NEPO(MVC) körirat.

Méret: 2,3×1,9 cm; függesztőfül: 0,6×0,5 cm, átm.: 0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.91.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 7.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019. 07. 18.

Leírás: rézből készült, ovális alakú kegyérem függesztőlyukkal, benne karikával. Erősen sérült, kopott, hiányos. Előlapján a mariazelli kegyeszobor, jobb kezében a Kisdeddal, mindketten díszes ruhában. Körirata: MARIA-CELLENSIS. Hátlapjának ábrázolása nem kivehető, köriratának csak részletei olvashatóak: VERIT(AS) VO (?).

Méret: 2,7×2,2 cm; függesztőfül: 0,6 cm; karika: 0,7 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.13.

Irodalom: –

Kat. 8.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019. 07. 27.

Leírás: nyolcszög alakú réz kegyérem függesztőlyukkal, benne karikával. Jó állapotú. Előlapján a passai Mariahilfe-templom kegyképe, gyöngsorkeretben. Mária jobb kezében tartja a Kisdedet, mindketten glóriával ábrázolva. Hátoldalán szintén gyöngsorkeretben Szent Flórián tűz oltása közben. Köriratában S(ANCTVS) FLORIAN felirat.

Méret: 2,9×2,1 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm; karika átm.: 0,9 cm, v: 0,1 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.90.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 9.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019.

Leírás: lecsapott sarkú téglalap alakú bronz kegyérem függesztőfüllel. Jó állapotú, kopott. Előlapján a kölni dómban őrzött, napkeleti bölcsek ereklyéihez köthető bibliai háromkirályok-jelenet látható gyöngysorkeretben, amint átadják ajándékaikat a Szent Családnak. Hátlapján szintén gyöngysorkeretben az alábbi felirat: S 3 REGES/GASPAR MELCH/I OR BALTHASAR ORATE PRO NOB:/NUN ET IN HORA/MORTIS NOSTRA = Sancti tres reges, Gaspar, Melchior, Balthasar, orate pro nobis nunc et in hora mortis nostrae (Szent Háromkirályok, Gáspár, Menyhért, Boldizsár, imádkozzatok értünk most és halálunk óráján). Alatta három darab szeg, Krisztus keresztségének szögei.

Méret: 1,9×1,7 cm; függesztőfül átm.: 0,5 cm

Kor: 17. század (?)

Leltári szám: 2020.1.77.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 10.

Lelőkörülmények: templom, STR2, ásatás, 2019. 07. 12.

Leírás: rézből készült, kerek alakú kegyérem függesztőfüllel, benne karika töredékével. Jó állapotú. Előoldalán Szent Péter, kulccsal a kezében, körülötte a S(ANCTVS) PETRVS A(POSTOL)-kőrirattal. Háttoldalán Szent Pál, karddal a kezében, körülötte a S(ANCTVS) PAVL-VS A(-POSTOL) kőrirattal.

Méret: átm.: 1,8 cm; függesztőfül: 0,8 cm, átm.: 0,15 cm;

karika v: 0,1 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.65.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 11.

Lelőkörülmények: templom, 7. szelvény, STR3, déli fal közelében, ásatás, 2020. 07. 16.

Leírás: bronzból készült, kerek alakú kegyérem függesztőfüllel, benne karikával. Jó állapotú. Előlapján Szent Benedek, feje körül sugárkoszorú, kezében kereszt, előtte jobbra mitra, balra holló, csőrében kenyérrrel. Körülötte a CRUX S(ANCTUS)-P(ATER)-BENEDICT(US)-felirat. Az érem háttoldala, az ún. Benedek-pajzs egy keresztet ábrázol a szent kereszt iránti tiszteletére emlékeztetve. A kereszt és a szárak közötti mezőkben az alábbi iniciálék: a kereszt függőleges szárán felülről lefelé: C S S M L = Crux sacra sit mihi lux (A Szent Kereszt legyen az én fényem [világosságom]); a kereszt vízszintes szárán balról jobb felé olvasva: N D S M D = Non draco sit mihi dux (Ne a gonosz legyen az én uram [Ne a sárkány legyen az én vezérem]); a kereszt szárjai között lévő négy mezőben (a

kereszt szárainak találkozásánál) a következő betűk: C S P B = Crux sancti patris benedicti (Szent Benedek atya [atyánk] keresztje). A Benedek-pajzson jobbról körben szintén iniciálék, melyek feloldása egy imádság szövegét adja: V·R·S·N·S·M·V·S·M·Q·L·I·V·B·IHS = Vade retro satana! Nunquam suade mihi vana. Sunt mala quae libas. Ipse venena bibas. (Távozz tőlem, sátán! Nem fogsz soha meggyőzni hiábavalóságokkal [Soha ne kísérts hiábavaló dolgokkal]. Amit nekem mutatsz, az rossz [Rossz, amivel kínálsz]. Te magad idd meg a mérget.) Közvetlenül a kereszt felett: IHS = Iesus Hominum Salvator (Jézus, az emberek megváltója).

Méret: átm.: 2,8 cm; függesztőfűl: 0,7×0,4 cm, átm.: 0,15 cm; karika átm: 0,6 cm, v: 0,1 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.130.

Irodalom: *Közösség* m. a.; VINDUS 2023b, 141. Kat. 4.

Kat. 12.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2017. 03.

Leírás: rézből készült, ovális alakú kegyérem függesztőfűlrel. Jó állapotú, kopott. Előlapján Szent Benedek látható, körülötte a S(ANCTUS)·P(ATER)·BENED(ICTUS)-felirattal. Benedek előtt egy díszes keretben Zakariás-áldás által fogalmazott ördögűző formula rövidítése látható: +Z + DIA + BIZ + Z + HGF + BFRS, melynek feloldása az alábbi: + = Crux Christi salva me (Krisztus Keresztje

üdvözíts engem!); Z = Zelus Domus Dei libera me (Isten Házáért való buzgóság, szabadíts meg engem!); + = Crux Christi vincit et regnat, per lignum crucis libera me Domine ab hac peste (Krisztus Keresztje győz és uralkodik, a Kereszt fája által szabadíts meg Uram ettől a kórtól!); D = Deus meus, expelle pestem de loco isto et libera me (Istenem, űzd el a kórt e helyről és szabadíts meg!); I = In manus tuas Domine commendo animam meam et corpus meum (Uram, a Te kezébe ajánlom lelkemet és testemet!); A = Ante coelum et terram Deus erat et Deus potens est liberare me ab hac peste (Az ég és föld teremtése előtt Isten volt, és Istennek van hatalma megszabadítani ettől a kórtól!); + = Crux Christi potens est ad expellendam pestem a loco isto (Krisztus Keresztjének van hatalma elűzni a kórt e helyről!); B = Bonum est praestolari auxilium Dei cum silentio, ut expellat pestem a me (Jó várva várni hallgatásban Isten szabadítását, hogy elűzze tőlem a kórt.); I = Inclina Domine cor meum ad faciendas justificationes tuas, ut non confundar, quoniam invocavi te (Hajlítsd Uram szívemet parancsaid megtételére, hogy meg ne szégyenüljek, mert segítségül hívtalak!); Z = Zelavi super iniquos pacem peccatorum videns et speravi in Te (Fölháborodtam a gonoszok miatt, látván a bűnösök békéjét, és Tebenned reméltem!); + = Crux Christi fuget daemones, aer corruptum et pestem expellat (Krisztus keresztje űzze el az ördögöket, a romlott levegőt és a kórt!); S = Salus tua ego sum, dicit Dominus, clama ad me et ego exaudiam te et liberabo te ab hac peste (Üdvösséged én vagyok, mondja az Úr, kiálts hozzám, és én meghallgatlak és megszabadítlak téged ettől a kórtól!); A = Abyssus abyssum invocat, et voce tua expulisti daemones; libera me ab hac peste (A mélység szólítja a mélységet, és szavaddal elűzted az ördögöket; szabadíts meg ettől a kórtól!); B = Beatus vir, qui sperat in Domino et non respexit in vanitates et insanias falsas (Boldog ember ki, az Úrban remél, és nem tekintett hiúságokra és ostoba hamisságokra.); + = Crux Christi, quae antea fuit in opprobrium et contumeliam et nunc in gloriam et nobilitatem, sit mihi in salutem, et expellat a loco isto diabolum et aerem corruptum et pestem a corpore (Krisztus Keresztje, mely előbb szégyen volt és gyalázat, de most dicsőséget és nemességet ad, legyen üdvösségem, és űzze el e helyről az ördögöket, a romlott levegőt és a testből a kórt!); Z = Zelus honoris Dei convertat

me antequam moriar, et in nomine tuo salva me ab hac peste (Az Isten dicsőségéért való buzgóság térítsen meg engem, mielőtt meghalok, és a Te nevedben szabadíts meg engem ettől a kórtól!); + = Crucis signum liberet populum Dei et a peste eos, qui confidunt in eo (A Kereszt jele szabadítsa meg Isten népét, s a kórtól azokat akik benne bíznak!); H = Haecce reddis Domino, popule stulte? Redde vota tua offerens sacrificium laudis et fide illi qui potens est, istum locum et me ab hac peste liberare, quoniam qui confidunt in eo non confundentur (Hát ezzel fizetsz az Úrnak, te ostoba nép? Add meg, amit fogadtál, följajánlván a dicséret áldozatát, és higgy annak, akinek van hatalma ezt a helyet és engem e kórtól megszabadítani, mert meg nem szégyenülnek, akik benne bíznak!); G = Gutturum meo et faucibus meis adhaereat lingua mea, si non benedixero sibi; libera sperantes in te: in te confido, libera me Deus ab hac peste et locum istum in quo nomen tuum invocatur (A nyelvem tapadjon torkomhoz és ínyemhez, ha nem áldalak Téged; szabadítsd meg azokat, akik benned remélnek: benned bízom, szabadíts meg engem Istenem e kórtól és tisztítsd meg e helyet, ahol nevedet segítségül hívják!); F = Factae sunt tenebrae super universam terram in morte tua, Domine. Deus meus, fiat lubrica et tenebrosa diaboli potestas. Et quia ad hoc venisti, fili Dei vivi, ut dissolvas opera diaboli, expelle potentia tua a loco isto et a me servo tuo pestem istam. Discedat aer corruptus a me in tenebras exteriores (Sötétség támadt az egész Földön, amikor meghaltál, Uram. Istenem, borítsa sötétség és homály az ördög hatalmát! És mivel azért jöttél, élő Istennek Fia, hogy lerombold az ördög műveit, hatalmaddal űzd el e helyről és tőlem, a Te szolgálótól ezt a kórt. Távozzon tőlem a romlott levegő a külső sötétségre!); + = Crux Christi! Defende nos et expelle a loco isto pestem et servum tuum libera; quia benignus es et misericors et multae misericordiae et verax (Krisztus Keresztje, oltalmaz minket, és űzd el e helyről a kórt, és szabadítsd meg a te szolgálót; mert jóságos és irgalmas vagy, nagy irgalmú és igazmondó!); B = Beatus qui non respexit in vanitates et insanias falsas; in die mala liberabit eum Deus; Domine in te speravi, libera me ab ipsa (Boldog, aki nem tekintett hiúságokra és ostoba hamisságokra; a gonosz napon megszabadítja őt az Isten; Uram, benned reméltem, szabadíts meg ama naptól!); F = Factus est Deus in refugium mihi; quia in te speravi, libera me ab hac peste (Oltalmazóm lett az Isten; mert benned reméltem, szabadíts meg engem e kórtól!); R = Respice in me Domine Deus meus Adonai, de sede sancta majestatis tuae et miserere mei, et propter misericordiam tuam ab hac peste libera me (Tekints rám, Uram Istenem, Adonaj, a Te fölséged szentséges trónusáról, és könyörülj rajtam, és a Te irgalmasságodért szabadíts meg e kórtól!); S = Salus mea tu es. Sana me et sanabor, salvum me et fac et salvus ero (Te vagy üdvösségem. Gyógyíts meg, és meggyógyulok, üdvözíts engem, és üdvözülni fogok!)³⁴ Alul három darab szög látható. A kegyérem hátoldala, az úgynevezett Benedek-pajzs egy keresztet ábrázol a szent kereszt iránti tiszteletére emlékeztetve.³⁵

Méret: 1,7×1,9 cm; függesztőfül: 0,5×0,3 cm; átm.: 0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.18.

Irodalom: *Közösség* m. a.; VINDUS 2023b, 141–144. Kat. 5.

³⁴ SÓLYMOS 2002, 65–67.

³⁵ Leírását ld. Kat.11.

Kat. 13.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2017.

Leírás: hétszög alakú réz kegyérem, felső sarkában függesztőlyukkal, benne rézkarikával. Jó állapotú. Előlapján nyolcszögletű gyöngysorkeretben Szent Benedek, keresztrel a jobb kezében. Körülötte a CRVX S(ANCTI) P(ATRIS) – BENEDIC(TI) felirat olvasható. Hátoldalán az ún. Benedek-pajzs látható, a szent kereszt iránti tiszteletére emlékeztetve.³⁶

Méret: 1,9×1,2 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm; karika átm.: 1,7 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.111.

Irodalom: *Közösség* m. a.; VINDUS 2023b, 144. Kat. 6.

Kat. 14.

Lelőkörülmények: templom, 8. szelvény, STR2, ásatás, 2020. 07. 14.

Leírás: félköríves alakú, ónból készült kegyérem függesztőfüllel. Szélét követve apró mintasor fut körbe, alján félköríves, barázdált levélmintasor. Jó állapotú, sérült. Előlapján Nepomuki Szent János, barázdált mintájú papi ruhában, fején birétummal (katolikus papi süveg), kezében kereszttel és palmaággal. Hátlapján a szent nyelve látható, körülötte sugárkoszorúval.

Méret: 2,2×1,3 cm; függesztőfül átm.: 0,7 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.125.

Irodalom: *Közösség* m. a.; VINDUS 2023a

Keresztek

Kat. 15.

Lelőkörülmények: templom, 1. árok középső része, STR2, ásatás, 2019. 07. 18.

Leírás: bronzból készült kereszt, függesztőlyukkal, benne S alakú rézdróttal. A tárgy alsó része a weingarteni kolostorban található Szent Vér ereklyetartót formázza. Jó állapotú. Egyik oldalán a kereszten a megfeszített Krisztus, sugárkoszorúval a feje körül. Karjai egyenesek, alsó teste enyhén balra dől, jobb lába a balon.

Méret: 3,8×2,1 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm; drót: 2,4×0,5 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.14.

Irodalom: *Közösség* m. a.

³⁶ Leírását ld. Kat.11.

Kat. 16.

Lelőkörülmények: faluhely, műszeres leletfelderítés, 2019. 10. 07.

Leírás: bronz zarándokkereszt, felső részén függesztőfüllel. Jó állapotú. A kereszt végei díszes kialakításúak: legvégén kör, benne ponttal, mellette két rombusz, ponttal összekötve, melyből négy vonal indul a rombusz oldalát követve. A kereszt szélén apró pontsor. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje körül sugárkoszorúval, felette IN RI rövidítés, egymás alatt két sorban. Karjai egyenesek, derékszögben vannak a testhez képest Lábai szorosan egymás mellett, ágyékkötője bal oldalt megkötve. Hátdoldalán a mariazelli Madonna látható, feje körül sugárkoszorú, felette gótikus M betű. Díszes ruhája háromszög alakban kiszélesedik. Méret: 5,4×3,1 cm; függesztőfül: 0,4 cm; átm.: 0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.121.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 17.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2017. 03.

Leírás: réz zarándokkereszt függesztőlyukkal. Jó állapotú, enyhén deformálódott. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje felett IN RI rövidítés, egymás alatt két sorban. Karjai egyenesek, derékszögben vannak a testhez képest, lábai egymáson keresztbe, a jobb felül. Derékkötőjének összekötött vége a jobb oldalán lóg lefelé. A kereszt felső három részének végei levél alakúak, rajta apró csillagmotívumokkal. A kereszt alsó szára kiszélesedik, itt a mariazelli Madonna látható, jobb kezében a Kisdeddel. Mindketten díszes ruhában, koronával és sugárkoszorúval övezve. A szélén apró pontsor, követve a kereszt vonalát. Hátlapja díszítetlen.

Méret: 4,2×2,8 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm

Kor: 19. század első fele

Leltári szám: 2020.1.9.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 18.

Lelőkörülmények: templom, ásatás visszatemetése, 2020. 11. 26.

Leírás: bronzkereszt, függesztőfüllel. A kereszt végein kekek alakú díszítés látható. Jó állapotú. Előoldalán a megfeszített Krisztus, feje felett IN RI rövidítéssel, egymás alatt két sorban. A kereszt szárainak végei virágmotívumokkal díszítettek. Karjai egyenesek, felfelé állnak. Lábai szorosan egymás mellett, ágyékkötője jobb oldalt. Hátdoldalán a mariazelli Madonna látható, feje felett M betűvel. A kereszt

rövidebb oldalán és lába alatt csillagok, a kereszt végei íves vonalakkal díszítve.

Méret: 3,5×2,2 cm; függesztőfül: 0,5 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.133.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 19.

Lelőrkörülmények: templom, ásatás visszatemetése, 2020. 11. 26.

Leírás: bronzkereszt függesztőlyukkal. Jó állapotú. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje felett IR rövidítéssel. Feje körül sugárkoszorú, karjai egyenesek, derékszögben vannak a testhez képest, lábai szorosán egymás mellett. Ágyékkötője jobb oldalt. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás, feje körül három virággal. Kezei összekulcsolva, talpa alatt holdsarló.

Méret: 3×1,9 cm; függesztőlyuk átm.: 0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.134.

Irodalom: –

Kat. 20.

Lelőrkörülmények: templom, 7. szelvény, STR2, ásatás, 2020. 07. 15.

Leírás: bronzkereszt függesztőfülrel. Jó állapotú. Előlapján a megfeszített Krisztus. Feje felett I(N) R(I) rövidítés. Karjai egyenesek, merőlegesen a testre. Lábai egymáson, a jobb elől. Ágyékkötője jobb oldalon. Lábai alatt koponya, mely Ádámra és a Golgotára utal. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás, feje körül csillagokkal, talpa alatt holdsarlóval. A kereszt szárain, Mária feje felett felirat: VIR(GO) IM(MACULATA), rövidebb szárazon VITA(M)/PRAE(STAM), alatta PV(RAM) (A Szeplőtelen Szűz tiszta életet élt).

Méret: 2,7×1,9 cm; függesztőfül: 1×0,6 cm, átm.: 0,1 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.126.

Irodalom: –

Kat. 21.

Lelőrkörülmények: templom, 7. szelvény (2019/2. árok déli fele), ásatás, 2020. 07. 16.

Leírás: bronzból készült kereszt függesztőfülrel. Jó állapotú. Előlapján a megfeszített Krisztus. Feje körül sugárkoszorú, felette I(N) R(I) rövidítés szalagon. Karjai egyenesek, enyhén felfelé állnak. Lábai egymáson, a jobb felül. Ágyékkötője jobb oldalt megkötve. Lábai alatt koponya és hosszúcsontok, melyek Ádámra és a Golgotára utalnak.

Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás, feje körül hét csillaggal. Talpa alatt holdsarló. A kereszt szárain, Mária feje felett VIRG(O) IMM(ACULATA), rövidebb szárakon VITAM/PRAEST(AM), alatta PV-RAM (A Szeplőtelen Szűz tiszta életet élt) felirat.

Méret: 3,9×2,5 cm; függesztőfül: 0,8×0,6 cm; átm.: 0,15 cm
Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.127.

Irodalom: Közösség m. a.

Kat. 22.

Lelőrkörülmények: templom, 7. szelvény (2019/2. árok déli fele), ásatás, 2020. 07. 16.

Leírás: bronzkereszt függesztőlyukkal. Jó állapotú, kopott. Előlapján a megfeszített Krisztus. Feje körül sugárkoszorú, felette I(N) R(I) rövidítés. Karjai könyökben enyhén megtörnek. Lábai egymáson, a jobb felül. Ágyékkötője jobb oldalt megkötte. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás. Feje körül három csillag, felette W³⁷ betű. Kezei összekulcsolva, talpa alatt holdsarló.

Méret: 3×1,7 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.128.

Irodalom: –

Kat. 23.

Lelőrkörülmények: templom, 7. szelvény (2019/1. árok, északi hajófal és sekrestye csatlakozása), ásatás, 2020. 07. 16.

Leírás: bronzkereszt függesztőfülrel. Jó állapotú, kopott. Előlapján a megfeszített Krisztus. Feje körül sugárkoszorú, felette I(N) R(I) rövidítéssel. Karjai egyenesek, merőlegesek a testre. Lábai egymáson, a jobb felül, ágyékkötőjének végei a bal oldalon lógnak. Lábai alatt koponya, mely Ádám koponyájára utal. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás, Mária feje körül csillagokkal. Kezei összekulcsolva, talpa alatt holdsarló. A kereszt felső szárain MA/RA / PA rövidítések (?).

Méret: 3,6×2,2 cm; függesztőfül: 0,7×0,5 cm; átm.: 0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.129.

Irodalom: Közösség m. a.

³⁷ A betű esetleg a bécsi Maria Immaculata-kolostortemplomra utalhat.

Kat. 24.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019. 07. 12.

Leírás: rézkereszt függesztőfüllel. Mindkét oldalának szélén vékony keret fut körbe, követve a kereszt vonalát. Jó állapotú, enyhén kopott. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje felett I(N) R(I) rövidítés. Karjai egyenesek, enyhén felfelé állnak, lábai egymáson keresztbe, a jobb felül. Lábai alatt egy pont, mely stilizáltan Ádám koponyájára utal. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás. Feje körül három darab csillag, talpa alatt holdsarló.

Méret: 2,7×1,9 cm; függesztőfül átm.: 0,7 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.10.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 25.

Lelőkörülmények: templom, 8. szelvény, STR2, ásatás, 2020. 07. 14.

Leírás: bronzkereszt függesztőlyukkal. Jó állapotú. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje felett I(N) R(I) rövidítéssel. Feje balra dől, körülötte sugárkoszorú, karjai egyenesek, derékszögben vannak a testhez képest. Lábai szorosan egymás mellett. Ágyékkötőjének vége a bal oldalán. Lábai alatt egy pont, mely stilizáltan Ádám koponyájára utal. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás. Feje felett W betű. Kezei összekulcsolva, talpa alatt holdsarló.

Méret: 2,8×1,7 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.123.

Irodalom: –

Kat. 26.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019. 07. 18.

Leírás: bronzkereszt alsó részének töredéke. Jó állapotú, kopott. Előlapján a megfeszített Krisztus. Ágyékkötője jobb oldalon megkötve. Lábai keresztben, a jobb felül, lábai alatt koponya, keresztbe tett hosszúcsontokkal, melyek Ádám koponyájára és a Golgotára utalnak. Hátlapján Maria Immaculata-ábrázolás holdsarlón, alatta a PUIRAM szó látható.

Méret: 2,1×0,7 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.15.

Irodalom: –

Kat. 27.

Lelőkörülmények: templom, ásatás visszatemetése, 2020. 11. 26.

Leírás: bronzkereszt függesztőlyukkal. Mindkét oldalának szélén apró pontsor fut körbe. Jó állapotú, kopott. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje felett IN RI rövidítéssel, egymás alatt két sorban. Feje körül sugárkoszorú, karjai egyenesek, derékszögben vannak a testhez képest. Ágyékkötője jobb oldalon. Lábai szorosan egymás mellett, alatta koponya és keresztbe tett hosszúcsontok, melyek Ádámra és a Golgotára utalnak. Hátlapján Mária, feje felett sugárkoszorú, kezében kereszt/jogar (?). Feje felett M betű látható. A kereszt lekerekített szárainak végén három-három csillag.³⁸

Méret: 3,2×2 cm; függesztőlyuk átm.: 0,15 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.135.

Irodalom: –

Kat. 28.

Lelőkörülmények: templom, 7. szelvény, déli fal mellett, ásatás, 2020. 07. 20.

Leírás: egyenlő szárú ónkereszt függesztőfüllel. Szélén áttört, félköríves díszítés fut körbe, mely alul hiányzik. A két rövidebb szár végén egy-egy apró gömb. Jó állapotú, kopott. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje enyhén jobbra dől, felette az IN RI rövidítés egymás alatt. Lábai egymáson, a bal felül, ágyékkötője bal oldalon. Hátoldalán Mária, fején koronával, feje körül glóriával, jobb kezében a koronás Kiseddel, balban jogarral. Feje felett A, a vízszintes szárazon S és M betűk, melyek az Altoettingensis Sancta Maria felirat rövidítései.

Méret: 2×2 cm; függesztőfül: 0,5×0,4 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.132.

Irodalom: –

Kat. 29.

Lelőkörülmények: templom, 2. árok keleti rész, STR 2, ásatás, 2019. 07. 18.

Leírás: ón (ónozott?) kereszt korpusszal. Felső része letört, enyhén deformálódott, kopott. Vízszintes szárai lóhere alakban végződnek. Előoldalán a megfeszített Krisztus. Feje enyhén jobbra dől, rajta töviskoszorú. Karjai egyenesek, enyhén felfelé állnak. Ágyékkötője bal oldalon. Lábai szorosan egymás mellett. Hátoldala díszítetlen.

Méret: 1,85×2,15 cm

³⁸ Mária felett a függesztőlyuk miatt csak egy csillag látható.

Kor: 18. század
Leltári szám: 2020.1.12.
Irodalom: –

Kat. 30.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres lelőhelyfelderítés, 2017. 03.

Leírás: ólom kereszt korpusszal, függesztőfüllel. Jó állapotú. Előlapján a megfeszített Krisztus, feje körül sugárkoszorú. Felül IN RI rövidítés, enyhén ferdén felforrasztott apró ólomlapon. A korpusz szintén forrasztással van a kereszthez rögzítve. Karjai egyenesek, felfelé állnak. Ágyékkötője közepén van megkötve. A test a jobb csípőnél és a bal alsó lábszáránál törött. Lába alatt koponya, keresztbe tett hosszúcsontokkal, melyek Ádám koponyájára és a Golgotára utalnak. Hátlapján V alakú sorminta a kereszt mindkét szárán.

Méret: 4,4×2,6 cm; függesztőfül: 0,7 cm; korpusz: 2,8×2,4 cm

Kor: 19. század (?)
Leltári szám: 2020.1.11.
Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 31.

Lelőkörülmények: templomkörzet, barokk bővítmény visszatemetése, ásatás, 2019.

Leírás: ónkereszt korpusszal. Felső szára letört, jó állapotú, kopott. Előoldalán a megfeszített Krisztus a keresztbe forrasztva. Feje balra dől, körülötte sugárkoszorú. Karjai könyökben enyhén megtörnek, felfelé állnak. Ágyékkötője jobb oldalt megkötve. Lábai keresztbe egymáson, a jobb elől. Hátlapján X alakú sorminta a kereszt mindkét szárán.

Méret: 2,8×2,2 cm; korpusz: 2,1×2 cm

Kor: 18. század
Leltári szám: 2020.1.79.
Irodalom: –

Kat. 32.

Lelőkörülmények: templomkörzet, barokk bővítmény visszatemetése, ásatás, 2019.

Leírás: ónkereszt. Felső szára letört, erősen kopott. Előoldalán a megfeszített Krisztus. A test elnagyolt kidolgozású. Karjai enyhén felfelé állnak. Ágyékkötője jobb oldalon. Lába egymás mellett, bal oldalra néznek. A kereszt végei levélszerűen vannak kialakítva. Hátlapján felirat, de nem értelmezhető.

Méret: 2,5×2,4 cm

Kor: 18. század
Leltári szám: 2020.1.80.
Irodalom: –

Kat. 33.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019.07.18.

Leírás: bronz házalókereszt korpusszal. Közepes állapotú, erősen kopott. A kereszt felső részén függesztőfül, benne karikával. A megfeszített Krisztus karjai egyenesek, felfelé állnak. Egyszerű kidolgozású, lábánál Ádám koponyája látható. Hátdoldala díszítetlen.

Méret: 3,1×1,6 cm; függesztőlyuk átm.: 0,2 cm; karika átm.: 0,8 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.16.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Kat. 34.

Lelőkörülmények: templom, 7. szelvény, STR12, ásatás, 2020.07.16.

Leírás: ónkereszt töredéke. Erősen kopott. Háromkaréjos levél alakú keresztvég.

Méret: 1,2×1,2×0,2 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.131.

Irodalom: –

Kat. 35.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2019.

Leírás: ónkereszt töredéke. Háromkaréjos levél alakú keresztvég. Jó állapotú, kopott. Előoldalán, a karéj előtt egymással párhuzamos rovátkák sora.

Méret: 1,8×1,7 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.94.

Irodalom: –

Könyvkapocs

Kat. 36.

Lelőkörülmények: templomkörzet, műszeres leletfelderítés, 2017. 03. 17.

Leírás: hosszúkás, téglalap alakú bronz könyvkapocs töredéke, melynek vége egy összeszűkülő rész után félköríves alakban végződik. A téglalap alakú részen egymás mellett két apró, kerek furat, mellettük egy nagyobb, félköríves lyuk. A zárórészen egy kerek furat, szélein három kicsúcsosodás.

Méret: 3,6×1,4 cm

Kor: 18. század

Leltári szám: 2020.1.73.

Irodalom: *Közösség* m. a.

Könyvcsat

Kat. 37.

Lelőkörülmények: faluhely, műszeres leletfelderítés, 2017. 03.
Leírás: egyik oldalán téglalap, másik oldalán háromszög alakú, préselt díszű réz imakönyvcsat. A négyzetes rész díszítetlen, a szíj befogadása céljából visszahajtott; a két rész 0,3 cm széles találkozásának közepén apró, kerek furat. A háromszög alakú rész előlapján két egymásba fűződő növényi inda, alatta apró pontsor; az előlap hegyén apró lyuk.

Méret: 1,9×2 cm

Kor: 18–19. század

Leltári szám: 2020.1.116.

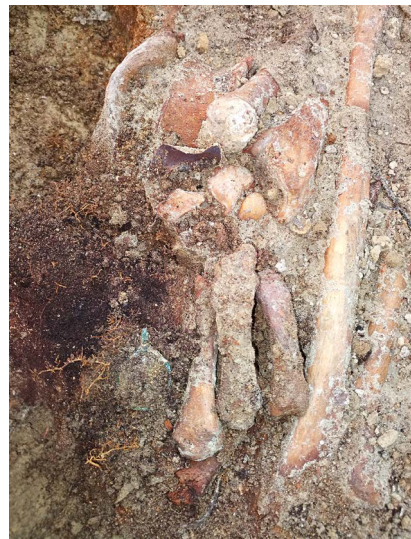
Irodalom: *Közösség* m. a.

A tárgyak lelőkörülményei

A leleteket szinte kivétel nélkül fémkeresővel gyűjtöttük, kisebb részben az ásatás előtt, a még érintetlen felszínen, de a feltárás idején is folyamatosan jártuk a templom környékét, így került elő hat-hat kegyérem, illetve kereszt. Az ásatás során, különböző bontási egységekből hét kegyérem és kilenc kereszt jött napvilágra (részletesen lásd lejjebb).

Az ásatás visszatemetése során hat újabb keresztet találtunk az újra megmozgatott meddőben. Az így talált leleteket részben az 1823-ig templomba járók, részben a templom lebontása után a régi templom körül fekvő temetőrészt látogatók veszhették el (elvileg szóba jöhet továbbá, hogy a barokk bővítmény építésével is megbolygathattak 1741 előtt kegyéremmel és feszülettel eltemetett halottakat).

A régészeti kontextushoz köthető leletek kevés kivétellel a humusz alatt a templom teljes területén jelentkező újkori habarcsos, téglatörmelékes pusztulási rétegből (STR2) jöttek napvilágra, ami a templom elbontása során jelentkezett, így leginkább a kőbányászok hagyhatták el őket. E törmelékes réteg alatt, az utolsó újkori járószintből (STR3) is került elő néhány tárgy, amelyeket elveszítettek, majd az agyagos padlóba tapostak. Érdekesség, hogy a padló tetején egy helyen együtt találtunk két kegyérmet, egy érmet és egy lapos gomb fele részét; felmerülhet, hogy ezeket talán tudatosan ásták a padlóba (a leleteket sajnos az önkéntes munkások értesítésünk nélkül emelték ki, így részletes megfigyelést nem végezhetünk). Sírt mindössze négyet tártunk fel, de közülük egyből így is előkerült egy kegyérem (3. kép).

3. kép. Kegyérem a 2. sír bal kézfeje mellett (fotó: K. Németh András)

A tárgyakon szereplő búcsújáróhelyek

Altötting (1 db kereszt: Kat. 28b)

Bajorország legjelentősebb Szűz Mária-kegyhelye, ma is virágzó búcsújáróhely a Duna mellett. A templom legkorábbi épülete a 8. századra tehető. Kegyszobra, a „fekete Madonna” a 14. századból való, a raitenhaslachi apát ajándéka. Mária kezében a kis Jézussal és jogarral, fején koronával van ábrázolva, mely a kegytárgyakon is megjelenik. A zarándoklatok kezdete 1489-re tehető, az altöttingi csoda évére.³⁹

³⁹ BÁLINT – BARNA 1994, 44–45.

Altöttingi kegytárgyat, egy kegyérmét a Visegrád központjában lévő 17–18. századi temetőrészlet feltárásából ismerünk.⁴⁰

Köln (1 db kegyérem: Kat. 9)

Kölnben a középkortól él a háromkirályok kultusza. Egy legenda szerint a három szent király földi maradványát először Konstantinápolyban őrizték, ahova Szent Ilona, Nagy Konstantin római császár édesanyja vitette Gáspár, Menyhért és Boldizsár csontvázát, miután egy Palesztinában tett zarándoklat során rájuk bukkant. Később Milánóba kerültek, s mikor 1162-ben Barbarossa Frigyes császár meghódította a várost, kancellárja, Rainald von Dassel kölni érsek birtokába kerültek. Azt nem tudjuk, hogy a császár ajándékként jutott-e hozzá, vagy egyszerűen rájuk tette a kezét, de tény, hogy háborús zsákmányként, győzelmi menettel vitette az ereklyéket Kölnbe.⁴¹

Kölni, háromkirályokat ábrázoló 18. századi kegyéremről a gyergyószentmiklósi plébániatemplom ásatásából van tudomásunk,⁴² továbbá a tamási római katolikus plébániatemplom körül is előkerült egy példánya.

Maria Taferl (1 db kegyérem: Kat. 5b)

Az egyik leglátogatottabb osztrák búcsújáróhely. Feltehetően a Krisztus előtti időkben is kultikus hely lehetett, melyre az épület előtt talált ősi pogány oltárasztal utal. A legenda szerint a mai főoltár helyén egy tölgyfa állt, amelynek lombja közé a környékbeliek egy fészületet és egy Mária-képet erősítettek, s elötte tartottak búcsút. Mikor a fa kiszáradt, koronájára egy pietásobrot tettek, s akkor a fa újra kizöldült, valamint a legenda szerint 1633-ban és 1642-ben csodás gyógyulásokról és természetfeletti fényjelenségekről is beszámoltak. Kápolnáját 1659-ben említi egy dokumentum, templomát 1660-tól kezdték építeni és 1724-ben szentelték fel. Tervezésében és építésében, Carlo Lurago és Jakob Prandtauer játszott nagy szerepet. Márvány főoltárának képét a kremsi Schmidt festette, több oltárképét pedig Anton Beduzzi és társai készítették. Az oltár közepén láthatjuk a díszes, aransugaras keretbe foglalt pietà-kegyszobrot. Az első kegykép a tölgyfával együtt 1755-ben elégett. 1947-ben a templom bazilika rangot kapott, és napjainkban is évente 300.000 látogatója van.⁴³

Mariazell (6 db kegyérem: Kat. 2a–7a; 3 db kereszt: Kat. 16b, 17, 18b)

Magyarország, Ausztria, valamint a déli és nyugati szláv népek (szlovén, horvát, cseh, szlovák) egyik legkiemelkedőbb Mária-kegyhelye Mariazell. Alapítása a középkorra (1157) nyúlik vissza, mikor egy környéken élő bencés szerzetes Mária szobra fölé cellát épített, melyből az évszázadok alatt kápolna, majd templom lett. A 14. században I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) a török elleni küzdelméért a mariazeelli Szűzanyának tulajdonította és a templom átalakítását, megnagyobbítását támogatta, melyet a 17. században a barokk hagyományoknak megfelelően átalakítottak. 1346-ban VI. Kelemen pápa, majd IX. Bonifác pápa adott 1399-ben teljes búcsú kiváltságot a kegyhelynek.⁴⁴

Az eredeti mariazeelli kegyeszobor hársfából faragott, mindössze 47 cm magas. A Szűzanya fület nyújt a bal kezében tartott Kisdednek, akinek jobb kezében alma van, míg a ballal a Mária által kínált gyümölcs után nyúl. A későbbi ábrázolásokon ennek változatai jelennek meg.⁴⁵

Passau (1 db kegyérem: Kat. 8a)

Passau a német–osztrák határon, három folyó összefolyásánál fekszik. Segítő Mária (Mariahilf) kapucinus búcsújáró kolostortemploma 1627-ben épült. A passauai Mariahilf kegytemplomát 1631-

⁴⁰ KOVÁTS é. n.

⁴¹ BÁLINT – BARNA 1994, 40–42.

⁴² DEMJÉN 2016, 85–86.

⁴³ <https://www.archinform.net/projekte/10801.htm> (elérés: 2024. 05. 06.)

⁴⁴ BARNA 1997, 198. Mariazelellről részletesen: FARBAKY – SERFŐZŐ 2004.

⁴⁵ VINDUS 2020, 206.

től kapucinus barátok látták el belvárosi kolostorukból. Ők alakították ki az Európa-szerte ismert zarándokközpontot. 1803-ban, a szekularizáció idején a kapucinus kolostort feloszlatták, és a búcsújárás szinte teljesen megszűnt. A kapucinusok csak 1890-ben tértek vissza a városba. Néhány éve, 2002 őszén az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend, a Mária-tiszteletükről jól ismert pálos rend tagjai vették át a kegytemplom ellátását.

Az id. Lucas Cranach által 1537-ben festett és 1650 óta Innsbruckban található Mariahilf-kép másolatai az egész Habsburg Birodalomban elterjedtek. Az 1627-ben készült passauai másolat különleges jelentőségre tett szert Bécs 1683. évi ostromakor, ikonográfiai típusa így törökverő és dinasztikus szimbólummá vált. A meginduló törökellenes felszabadító háborúk, majd ezt követően a német lakosság betelepítése következtében a kegyképnek számos másolata jutott el Magyarországra. A kultusz elterjedését elősegítette az a téves elképzelés, amely szerint a festmény a mariazeili Schatzkammerbild másolata, melyet I. (Nagy) Lajos király adományozott a mariazeili kegytemplomnak hálából a török felett aratott győzelemért (1364). A 17. század utolsó negyedében Magyarországon a Mariahilf törökverő, vízi veszélyben és pestisben segítő szerepet töltött be. Esterházy (I.) Pál nádor nagyban hozzájárult a Mariahilf hazai tiszteletének elterjedéséhez a passauai kegykép részletes leírásával az európai Mária-kegyhelyeket bemutató, 1690-ben⁴⁶ és 1696-ban⁴⁷ magyarul megjelent műveiben. A képtípus terjesztésében a szerzetesrendek közül az obszerváns ferencesek és a kapucinusok szerepe jelentős: a Mariahilf-kegyképpel rendelkező tíz magyar búcsújáróhely közül hármat az előbbieket, kettőt – köztük Bodajkot – a kapucinusok gondozták.⁴⁸

A passauai Mariahilf-kegyhelyről származó kegyérem Magyarországról Sárváron, a Sársziget utcában álló plébániatemplom szentélye mögötti temetőből került napvilágra.⁴⁹

Weingarten (1 db kereszt: Kat. 15.)

Németország középkortól létező bencés kolostora (1056), mely Szent Vér ereklyéjét 1094-ben kapta és 1124-től részesítik folyamatos tiszteletben napjainkig.⁵⁰

Krisztus vérenek összegyűjtése Longinus, Arimateai József és Mária Magdolna legendáiban fordul elő leggyakrabban. Európába a szent vér tisztelete a keresztes hadjáratokkal a Szentföldről érkező ereklyékkel érkezett a 12. században, majd a Grál-legenda, a vera icon és az oltáriszentség iránti tisztelettel összefűződve a 13. században teljedett ki mind az egyházi, mind a laikus vallásosságban. A következő évszázadokban változó kultuszformákkal és intenzitással töretlen tisztelete.

Magyarországra a kultusza a 14. század közepén érkezett és a 16. század első feléig élte fénykorát. „A kultusz közvetítésében a klérus kultuszterjesztő tevékenysége mellett a legnagyobb szerepet a külföldi zarándoklatok és a közvetlen legendai előképekhez kapcsolódó toposzok, legendamotívumok terjedése játszották.”⁵¹ Magyarország területéről tíz ereklyéről van tudomásunk, ebből Tolna megyében Bátáról ismert Szent Vér ereklye a 15. századból, melynek tisztelete azóta is töretlen.⁵² 2024 márciusában egy hasonló tárgy Tolna-Réti-földekről került elő műszeres lelőhelyfelderítés során.⁵³ Zsámbékon a 161. sírban Weingartenből származó kegyérem került elő két darab másik kegyéremmel együtt, melyek közösen, egy rózsafüzéren lógtak.⁵⁴

Wieskirche (2 db kegyérem: Kat. 2b, 3b)

Wies temploma a bajorországi Steingaden városa mellett található. A megkorbácsolt Krisztusnak

⁴⁶ ESTERHÁZY 1690.

⁴⁷ ESTERHÁZY 1696.

⁴⁸ <https://www.mariahilf-passau.de/geschichte/> (elérés: 2024. 05. 06.)

⁴⁹ REICH 2018, 658.

⁵⁰ LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 47.

⁵¹ TÜSKÉS – KNAPP 1986, 115.

⁵² SÜMEGI 2007, 265–270.

⁵³ Ezúton is köszönjük Czövek Attila szóbeli közlését.

⁵⁴ VALTER 2023, 241–244, 240. 85. ábra. 161:3.

szentelt templom a rokokó remeke. A legenda szerint 1738. június 14-én egy helybéli parasztszszony férjének fából készült Krisztus-szobra a mezőn könnyezni kezdett. A csodának hamar híre ment a környéken, és egyre többen keresték fel a helyszínt, hogy személyesen is láthassák a szobrot. Nem sokkal később kis fakápolnát építettek a szobor részére, mely hamar kicsinek bizonyult, így nagyobb épületet kellett építeni. A Dominikus Zimmermann tervezte és építtette templom 1745–1754 között készült el.

Megkorbácsolt és pellengérré állított Krisztust ábrázoló kegyérmét Tolna megyében Tolna-Tolnatelex lelőhely 17. sírjából ismerünk.⁵⁵

A tárgyakon szereplő személyek⁵⁶

Jézus Krisztus

Jézus Krisztus ábrázolása szimbolikusan megjelenik a Szentháromságban: Atya, Fiú, Szentlélek.

A földi életének több mozzanatát is ábrázolják, elsősorban családi körben Szent Józseffel és Máriával, Szent Annával. Gyakori jelenet a szent család előtt hódoló háromkirályok jelenete, ebből is kiváltságos helye van a kölni háromkirályok kultuszának, melyből Kiszszékelyen előkerült egy kegyérm (Kat. 9a). Kisgyermekként való megjelenése a tárgyakon főként Mária kultuszához köthetőek (Kat. 2a, 3a, 4a-b, 5a, 6a, 7a, 8a, 17, 18b, 28b).

Ábrázolás szempontjából érdekes a római érmék mintájára készült, érett férfiként megjelenő Jézus-portré, melynek hátoldalán Mária jelenik meg fejkendővel (Kat. 1). Jézus Krisztus jelentősebb állomásai közé tartozik megkeresztelkedése, az evangéliumi jelenetek, de leggyakoribbak a szenvedéseit, főként keresztre feszítését megörökítő darabok (Kat. 2b, 3b, 5b, 16a–33a.)

Speciális helyet foglalnak el a tágabb értelemben vett ereklyetisztelethez köthető ábrázolások, mint Jézus Szíve, vérző szentostya vagy a Szent Vér tisztelete (Kat. 15.)

Mária

A keresztény kultuszban Jézus után az egyik legkiemeltebb helyet Mária foglalja el, elsősorban, mint a Megváltó anyja. „Mária a csendes és jelentéktelennek tűnő, szenvedésekben sem szűkölködő élete végén, halálában megdicsőül, és alakja a Jézusban hívők számára minta, példakép, de főleg hatékony közbenjáró lett Fiánál.”⁵⁷ Mária kultusza a középkorban is előtérben volt, de legfőképp még Jézussal egybekötve, a barokk kortól azonban tovább fejlődött. Nemcsak a népi vallásosságban kapott kiemelt helyet, de az egyház hivatalos istentiszteleteiben, Mária-ünnepek és áhítatok formájában is. A szakrális tárgyakon számos formában megjelenik: Szeplőtelen Szűz (Kat. 22b, 23b, 24b, 25b, 26b), Legszentebb Szív Asszonya, Fájdalmas Anya (Kat. 5b), Hétfájdalmú Szűz, Rózsafüzér Királynéja.

Háromkirályok

Jézus gyermekkorához köthető a gyermek és anyja előtt hódoló háromkirályokat bemutató jelenet, ezek között is a kölni kultusz a legsajátságosabb. A leggyakoribb ábrázolása a lecsapott sarkú téglalap alakú lemezes érme, amelynek hátlapján a háromkirályokhoz intézett fohász olvasható a jó halál kegyelméért (Kat. 9).

Szent Benedek

Szent Benedek a pestis és kolera elleni legfőbb patrónus. Írásos forrását a Benedek-pajzsnak és keresztnek először az alsó-bajorországi Natternbergből ismerjük, de bizonyosan középkori eredede-

⁵⁵ ÓDOR – VINDUS 2019, 203, 222. 10. tábla 2. kép.

⁵⁶ A személyeknél nem került külön sor párhuzamok felsorolása, mert nemcsak országosan, de megyei szinten is számos hasonló ábrázolású kegyérm ismert.

⁵⁷ SÓLYMOS 2002, 53.

tű, tisztelete a bencés szerzetesség keresztiszteletében található, kultusza hamar elterjedt. Hazánk területén a korai megjelenése a német nyelvterületen élő és magyar bencés szerzetesek szoros kapcsolatára utal.⁵⁸

Szent Benedek ábrázolásai és attribútumai visszatükrözik életét. Legtöbbször fekete szerzetesi ruhában láthatjuk csuklyával, ritkábban infulával (püspöksüveg) a fején vagy a lába mellett, skapuláréval (vállruha), övvel ábrázolva, pásztorbottal, feszülettel, melyek egyházi titulusainak jelképe. Kezében sokszor megjelenik a könyv, mely maga a Regula, a mérgezésre utaló kehely vagy pohár (néha törötten), mellette holló, kígyó. A tövisbokr, melybe a kísértések ellen vetette magát, a tüzes golyó, ami Szent Germanus püspökre utal, mikor lelkét látta tüzes golyóként az égbe menni, illetve ezek különböző kombinációival (Kat. 11a).

Családjára utalva sokszor előfordul ikertestvérével, Skolasztikával is.⁵⁹ A legtöbb kegyérmen azonban az ún. Benedek-pajzzsal látható (Kat. 11b, 12b, 13b), mely a bencés rend Szent Kereszt tiszteletének ábrázolása, valamint a betegségek gyógyítására szolgáló Zakariás-ima (Kat. 12a).

Mivel Benedek a pestises betegek patrónusa is volt, röviden tekintsük át a Tolna megyét érintő 18. századi nagyobb pestisjárványokat.⁶⁰ A Rákóczi-szabadságharc idején, 1709 őszén az Alföldről csapott át a járvány. A vármegye 1710 májusában írt jelentése szerint a vármegye huszonegy „nyomorult faluból áll”, de közülük ötöt, „a melyik jobbacskák volnának nem a Nemes Vármegye hanem a pestis bírja.”⁶¹ Nem tudjuk, hogy ez a járvány a vármegye pontosan mely területeit érintette, de bizonyára érezte hatását Kiszékelyben is. Az 1739–1740-es nagy pestisjárvány Paks-Dunaföldvár térségében, valamint a Völgységben jelentkezett. A Kiszékelyhez legközelebbi helységek, ahol a járvány megjelent, a légvonalban 16–17 kilométerre fekvő, németek lakta Szakadát, illetve Varsád volt.⁶²

Szent Flórián

A tűzvédek ellen védő Szent Flórián alakja a 15. század végén vált közismertté. Magyarországi ábrázolásainak kezdete is erre az időszakra tehető, főként a német ajkú területeken. A 17. században a nagyszámú osztrák és német bevándorlás hatására hazánkban csaknem mindenütt megelevenedett a Flórián-kultusz. A tűzzel dolgozók – tűzoltók, serfőzők (a sör egykori tréfás szegedi neve: flóriánvíz), fazekasok, kovácsok, pékek, kéményseprők – védőszentje. Általában római katonaruhában ábrázolják, amint egy vödör vízzel égő házat locsol (Kat.8b, 13a).⁶³

Nepomuki Szent János

Nepomuki Szent János a dél-csehországi Pomukban (ma Napomuk) született 1340 körül. 1380-ban szentelték pappá. 1389-től a prágai érsek általános helynöke lett. A legenda szerint IV. Vencel király felesége őt választotta gyóntatópapjául. A király meg akarta tudni, mit gyónt a felesége, azonban János nem volt hajlandó megmondani, ezért a király megkínóztatta és a Moldva folyóba dobatta 1393 körül. A hagyomány szerint, amikor teste elmerült, őt csillag bukkant fel a vízből. A prágai Szent Vitus-székesegyházban temették el. 1721-ben avatta boldoggá XIII. Ince, majd 1729-ben szentté XIII. Benedek pápa. A magyar néphagyományban a barokk jámborság, a papság misztériumának, a gyónás szentségének jelképe. A 18. század folyamán a jezsuita szerzetesek révén az ő tiszteletére szentelték a legtöbb új templomot, kápolnát, oltárt, szobrot. Szobrai főleg hidak mellett, vizek szélén állnak, de megtalálhatók házak homlokzati fülkéiben is.⁶⁴

A nyelvlegenda szerint sírja felnyitásakor azt tapasztalták, hogy nyelve épen maradt, mely a

⁵⁸ GYÖNGYÖSSY 2014, 34–36.

⁵⁹ VINDUS 2023b, 12.

⁶⁰ A 18. századi dél-dunántúli pestisjárványokra összefoglalóan: BODOSI 1993, 85, 98–99.

⁶¹ BÁNKUTI 1969, 133.

⁶² KÁROLY 1999; KÁROLY 2000, 55–62.

⁶³ SEIBERT 2002, 99.

⁶⁴ SEIBERT 2002, 139.

szent gyónás titkainak megtartására utal. Ez alapján egyes kegyérmeken a szent nyelvét is ábrázolják, illetve előfordul, hogy maga a kegyérem is nyelv alakú (Kat.14).

Szent Péter és Szent Pál

A hagyomány szerint Péter és Pál apostol különböző években, de ugyanazon a napon, június 29-én lett vértanú Rómában. Pétert keresztre feszítették, kérésére fejjel lefelé, Pált lefejezték. Szent Pétert legtöbbször mint apostolfejedelmet ábrázolják, Szent Pállal, Krisztus mellett. Attribútuma a kulcs, emellett a pásztorbot, a hal, a kakas. Oltalmazója az Egyháznak, a szentatyának és a papoknak. Védőszentjüknek tekintették a halkereskedők, hálószővők, kulcsai miatt a lakatosok, esztergályosok, kapusok, felügyelők. Lábbetegségek, veszettség, kígyómarás ellen kérték oltalmát (Kat. 10a).⁶⁵

Szent Pál a fazekasok, kosárfonók, köszörűsök, kötélgyártók, újságírók védőszentje, süketség, görcs, kígyómarás, ijedség esetén kérték oltalmát, esőért, a föld termékenységeért fohászokdta hozzá. Péterrel együtt Krisztus oldalán ábrázolják; attribútuma a kard, mellyel lefejezték (Kat. 10b).⁶⁶

A kisszékelyi vallási leletek értékelése

A templom területén és környezetében az ásás előtt, alatt és után fémkereső műszerrel számos fémtárgyat gyűjtöttünk. Ezek között főleg érmék (III. Bélától I. Ferencig), viseleti elemek (főleg csatok, gombok, préselt rézlemezek, gyűrűk), valamint a vallási élethez köthető tárgyak fordulnak elő. A leletanyagból nemrég ízelítőt adtunk közre,⁶⁷ egy bővebb válogatás pedig 2021-ben kiállításon is látható volt, így – tanulmányunk témájához igazodva – itt most kizárólag a személyes vallásossághoz köthető tárgyakat elemezzük.

A török hódoltság utáni korszak hazánkban a katolikus egyház újjáépítésével, felekezeti megosztottsággal, erős Habsburg valláspolitikai nyomással a barokk vallásosság jegyében folyt le.⁶⁸ Az elnéptelenedett területekre nemcsak magán-, hanem egyházi betelepítések is zajlottak, melyek később a katolikus egyház anyagi bázisaivá váltak. Az uralkodóházak vallásos megnyilvánulásai⁶⁹ nagy hatással voltak a népi, laikus vallás történetére, mely számos regionális változatot és sajátos szerkezeti kereteket hozott létre.

Virágkorukat élték a legkülönbözőbb vallásos társulatok, testvérületek, kongregációk, felélénkült a szentek és Mária kultusza, melynek következményeként fellendültek a búcsújárások, számos kegyhelyet, templomot felújítottak és zarándokhelyeket alakítottak ki.⁷⁰ A kegyhelyek és zarándokhelyek csodás megjelenések helyszíne, mely spirituális jelentőséggel bír, a Szent megtestesülésének helye.⁷¹ Ezen szent helyek felkeresése, a zarándoklatok (peregrinatio) lettek a kor egyik legmeghatározóbb vallási formái. A zarándoklatok a 17–18. században az osztrák–magyar interetnikus kapcsolatok, elsősorban a nyelvhatár menti területeken, vegyes lakosságú, telepített falvakban, városokban, kulturális átadás-átvétel révén terjedtek el széles körben. „Az *ausztriai területek közül a Magyarországról látogatott zarándokhelyek számát tekintve Alsó-Ausztria, ezen belül Bécs, vala-*

⁶⁵ SEIBERT 2002, 263–266.

⁶⁶ SEIBERT 2002, 256–257.

⁶⁷ K. NÉMETH – VARGA – VINDUS 2023, 87–100.

⁶⁸ TÜSKÉS – KNAPP 2001, 14.

⁶⁹ Az 1600–1660-as években a törökök által kevésbé bolygatott Felső-Magyarország területéről az 1660–1680-as években az uralkodó családok, maga az osztrák császár, illetve az Esterházyak, Nádasdyak révén Nyugat-Magyarországra tevődött át a kultuszhelyek többsége. TÜSKÉS – KNAPP 2001, 85–116.

⁷⁰ A megújuló Mária-tisztelet minden társadalmi és vallási réteg kultuszformájává vált, emellett a török idők alatt megsemmisült vagy ismeretlen helyre került középkori ereklyék tisztelete helyett szükségszerűvé vált új ereklyék felbukkanása (pl. katakombaszentek), de ezek nem váltak jelentős, önálló zarándoklatok kiváltójává, inkább regionális változatnak tekinthetőek. TÜSKÉS – KNAPP 2001, 27–28.

⁷¹ „A szent megjelenésének legelemibb formája az, hogy teret igényel magának. Ez a tér kezdetben átmeneti és alkalmi, hiszen ott jön létre, megszakítva az emberi világ homogenitását, ahol a Szent felbukkan. (...) A legősibb, állandó szakrális terek feltehetőleg két »szerep« köré szerveződnek: vagy az istenihez való felemelkedés mágikus gyakorlatának színterei, vagy olyan helyek, ahol a Szent rendszeresen vagy állandóan jelen van. (...) A Szent jelenléte azonban – legkésőbb a történeti kor hajnalára – állandó és »hivatalos« liturgikus-rituális teret is létrehoz.” HORVÁTH 1994, 20.

*mint Stájerország emelkedik ki, a nagyobb távolságra levő többi országrészben csupán egy-két olyan hely van, ahova Magyarországról is zarándokoltak.*⁷²

A zarándoklatok és búcsúk alkalmával a kegyhelyeken kegytárgyakat tud magához venni a hívő, melyet az eredeti, szentnek tekintett tárgyhoz érintve, szentelménnyé (sacramentalia) válik és ahhoz hasonló tulajdonságokat visz magával, egészséget, bűnbocsánatot, csodát remélve. Ezen valóságos témájú tárgyak megszokottak a hasonló korú temetőkből. Ide soroljuk az ereklyetartókat, a külön, nyakban, esetleg felvarrva viselt, vagy legtöbbször rózsafüzérhez felfűzött keresztet, korpuzokat és kegyérmeket, melyeknek bajelhárító, amuletszerepe is volt.

A rózsafüzér (olvasó)gyöngyökből fűzött, imák számlálására használatos tárgy. Nevének eredete Szent Domonkoshoz köthető, aki a hagyomány szerint összepréste rózsaszirmokból készített a Szűzanya számára koszorút, majd Mária rózsával való ábrázolása a késő középkorra általánosan teret nyert. Később a dominikánus rend tagjai révén terjedt el használata széles körben,⁷³ magának a tárgyformájának a létrehozását pedig Amiens-i Péternek tulajdonítják.⁷⁴

Előállítására a kézművesipar specializálódott. Az ún. paternosterek létéről már a 13. századtól vannak írott források Európából.⁷⁵

A rózsafüzérek különleges szerepet játszottak a késő középkor óta a halállal kapcsolatos szokásokban is. A katolikus hívők körében ugyanis a haldoklás utolsó óráinak elengedhetetlen kegyesere volt, mely elriasztotta a gonoszt, így általános szokássá vált, hogy a sírba is magukkal vitték.

A kegyérem egyházilag megáldott, segítő kegyelmet közvetítő, keresztény szimbólumokat ábrázoló medál. Közvetlen elődjének a középkor folyamán kialakult zarándokjelvényeket tekinthetjük.⁷⁶ 1587-ben V. Sixtus pápa engedélyével indult meg a kegyérmek hivatalos megáldása és búcsúban való terjesztése, az ereklyék elaprózódása érdekében.⁷⁷ Használatuk a barokk korban teljesedett ki, terjesztésükben nagy szerepet játszottak a szerzetesi központok, ahol szentjeik tiszteletére saját kegyérmeket készítettek.

A különböző szerzetesrendek missziós útjai révén számos helyre eljutottak a kegytárgyak. Magyarországról a 16. század óta ismertek Rómából, Bécsből és más helyekről származó kegyérmek. A 17–18. században megélnékvált szenttisztelet összefüggött a késő középkorra kialakult azon gyakorlattal is, hogy egy-egy betegségtípus ellen más-más szentet hívtak segítségül, akik a betegségek patrónusai lettek, és a hívők az adott betegségeik ellen választottak kegyérmet, mint például pestis ellen Szent Benedek, terméketlenség ellen Páduai Szent Antal, sebesülés ellen Szent György. E tudománykör legkorábbi kutatójának Anton Pachinger és Helena Grünnt tekintjük, akik német nyelvterületen számos néprajzi gyűjtést folytattak.⁷⁸ A 18. századtól megjelentek a magyar, Árpád-házi szenteket és kegyhelyeket (Mariazell) ábrázoló érmek is. Fogfájás ellen például Árpád-házi Szent Erzsébettől reméltek enyhülést a hívők.

A kegyérmek számos anyagból (csont, kerámia, viasz), főként fémből (ólom, ón, bronz), és többféle formában (kör, ovális, nyolcszög, szív) készültek sorozatgyártásban, öntőforma alapján. Ábrázolásaik alapján két fő csoportot különböztetünk meg: az Istenre vonatkozó (Szentháromság, Atya, Fiú, Szentlélek) és az egyházra vonatkozó (Mária, kegyhelyek, angyalok, szentek, egyházi élet, egyházi személyiségek, szentségek) kegyérmeket. Részletesebb osztályozásukkal és feldolgozásukkal Kuncze Leo, Gohl Ödön, Leopold Antal, Szentgáli Károly, Sólmos Szilveszter foglalkozott.⁷⁹

⁷² TÜSKÉS – KNAPP 2001, 118.

⁷³ Még kutatás tárgya, hogy itt egy eredetileg is keresztény tárgyról van-e szó, hisz az iszlám és hindu vallás is használ imafüzéreket, melyek korábbi eredetűek.

⁷⁴ „Az 50 kisebb és 5 nagyobb gyöngyből, golyócskából álló imafüzér »feltalálója« a hagyomány szerint Amiens-i Péter remete volt a 11. század végén.” BARNÁ 2006, 11.

⁷⁵ BARNÁ 2006, 17.

⁷⁶ BENKŐ 2001; BENKŐ 2008; BENKŐ 2012.

⁷⁷ TERLECZKY – BEKE 2001.

⁷⁸ PACHINGER 1904; PACHINGER 1909; PACHINGER 1912; PACHINGER 1915; GRÜNN 1954.

⁷⁹ KUNCZE 1885; GOHL 1912, 90–116; LEOPOLD 1930; SZENTGÁLI 1942, 237–285; SÓLYMOS 2002.

A kereszt mint liturgikus szimbólum Krisztus keresztre feszítésére utal. A Kisszékelyen talált 21 db keresztben három búcsújárhely jelenik meg: Altötting, Mariazell, ahol a kegyhely Madonnájának ábrázolását, és Weingarten, amely tárgyon a kolostor Szent Vér ereklyetartóját láthatjuk.

Jézus a keresztteken megfeszített alakban jelenik meg. Sok esetben a tárgy alján látható egy koponya és hosszúcsontok, amelyek Ádámra és a Golgotára utalnak. Krisztus alakja mellett a kereszttek hátoldalán legtöbbször Mária tűnik fel. A kisszékelyi keresztteken nyolc alkalommal fordul elő Maria Immaculata-ábrázolás, vagyis Szeplőtelen Mária. Kezei összekulcsolva, fejénél tizenkét csillagból álló korona/glória vagy nap, talpa alatt holdsarló vagy ezeknek kombinációja látható. A Jelenések könyvében János apostol látomásában a „napba öltözött” asszony olvasható, akinek a „lába alatt a hold”, ami Szűz Mária, a pogányokon győzedelmeskedő kereszténység jelképe.

Kisszékelyben a templomtól délre ún. házalókereszt is előkerült, mely a 17–18. századi Közép- és Kelet Európában volt közkedvelt. Elnevezése a vidéken tevékenykedő kiskereskedőkből, házalókból ered. Egyes források szerint a házalók saját maguk készítették a tárgyakat különböző fémhulladékból, például leszerelt, eldobott fogantyúkból, kilincsekből. A tárgyak egyszerű kidolgozású, bronzból és sárgaréz-ből öntött kis méretű kereszttek korpusszal. A megfeszített Jézus alatt Ádám koponyája látható, mely a Golgotára utaló attribútum, ezért a vidéki lakosság körében Ádám- vagy koponya keresztnek is nevezték. Elterjedése a kisebb városokra, falvakra terjedt ki, mert a nagyobb városokban rendeletek tiltották az effajta kereskedelmet. A házaló hátizsákkal, kis tálcával járta a vidéket gazdaságról gazdaságra, időnként az árusítás mellett egyéb feladatokat is ellátott a házaknál. A 19. század végén a nagykereskedelem és ipar folyamatos növekedésével eltűntek.⁸⁰

Párhuzamok: személyes vallásossággal kapcsolatos újkori fémleletek régészeti kutatásokból

A bemutatott kisszékelyi leletanyaghoz hasonló tárgyak, kegyérmek és kereszttek viszonylag gyakran kerülnek közgyűjteményekbe, újabban kétségtelenül a múzeumbarát fémkeresőzésnek köszönhetően, akár szórványleletként is.

Nagyobb számú vallási tárgy régészeti kutatások során főleg újkori, vagy az újkorig használt temető, temetőrészletek, illetve újkori kripták feltárása kapcsán vált ismertté. A legtöbb hasonló tárgyat ásatásból Zsámbék premontrei templomának 1986–1991 között Valter Ilona által feltárt temetőjéből ismerjük, ahol nyolc rózsafüzér került elő, melyek közül négyen volt kereszt, két olvasó nélküli feszület is előkerült, illetve a német betelepülőkhez köthető tíz sírban hat darab kegyérem látott napvilágot.⁸¹ Korszerű feltárásból Visegrád-Rév utca 18. századi temetőjében a Mátyás Király Múzeum régészeinek 2005-ös feltárása során 33 sírből kilenc kegyérem és három kereszt került elő.⁸² Szécsény 16–18. századi temetőjéből Zandler Krisztián 2009-ben 120 sírt tárt fel, az elhunytakkal összesen nyolc kegyérmet és két keresztet helyeztek sírba.⁸³ A kriptafeltárások közül szempontunkból kiemelkedik a váci Fehérek temploma, ahol 1731 és 1841 között háromszáz személyt temettek el,⁸⁴ temetkezéseikből hetven kereszt került elő (ugyanakkor kegyérem egy sem).⁸⁵

Tolna megyében több helyről ismertek vallásossággal kapcsolatos újkori apróleletek. Elsőként Gaál Attila közölt a Bába középkori plébániatemploma körül nagyjából 1780-ig használt temetőből szórványként egy Benedek-érmét, valamint Szekszárd-Palánkról egy hasonló tárgyat.⁸⁶ Ugyaninzen a templom későbbi feltárásából két, famagos rézkeresztet is publikáltak.⁸⁷

⁸⁰ <http://www.wallfahrtsmedaillen.at/a/content/das-hausierer-kreuz> (elérés: 2020. 03. 03.)

⁸¹ VALTER 2023, 238–254.

⁸² BUZÁS et al. 2005–2006, 276–278, 280. 26. ábra, 282. 27. ábra; KOVÁTS 2013, 4–8.

⁸³ BERCSÉNYI 2011, 157–159.

⁸⁴ RÁDULY 1997, 22.

⁸⁵ ÚJVÁRI 1997, 214.

⁸⁶ GAÁL 1979, 124, 127. 15. kép.

⁸⁷ K. NÉMETH – RÁCZ 2013, 156, 176. 12. tábla 13–14, 177. 13. tábla 2–3.

Dunaföldvár-Kisegítő Iskola lelőhelyen Gaál Attila 1989 és 1991 között több újkori sírt tárt fel. A beszámolók szerint legalább négyben volt kereszt,⁸⁸ közülük egy házalókereszt és két kettőskereszt (Zakariás-kereszt), valamint egy vagy két rózsafüzér képe egy újsághírben is megjelent.⁸⁹

Tolna-Selyemgyár területén, a késő középkori Szent Bertalan-kápolna körül 2005-ben Ódor János Gábor és Gaál Attila 149 sírt tárt fel, amelyek háromnegyede volt 17–18. századi. A sírokban – olvasóra erősítve, önmagukban, vagy együttesen előfordulva – összesen tizenkilenc kegyérem és kilenc kereszt került elő.⁹⁰

A tamási római katolikus templom 2022–2023. évi felújításához kapcsolódó régészeti felügyelet során K. Németh András fémkeresős kutatással hét (köztük három, Szent Benedekhez köthető)⁹¹ kegyérem mellett mintegy 200 db újkori – részben a kisszékelyi tárgyakkal későbbi – keresztet is gyűjtött.⁹²

Említésre érdemes, hogy hasonló tárgyak nemcsak egyházi környezetben kerülhetnek elő, így pl. Simontornya török és kuruc kori palánkjának feltárása során négy barokk kegyérem is napvilágra került, amelyek között búcsújáráshelyekkel kapcsolatos (Mariazell, Nikolsburg), illetve a helyi ferencesekhez köthető (Szent Ferenc és Páduai Szent Antalt ábrázoló) darabok is vannak.⁹³

ÖSSZEGRZÉS

Kisszékelyben a szakrális tárgyak megjelenése a templom bővítésének időszakára, a barokk korra keltezhető. A Kisszékelyben előkerült tárgyak Altöttinghez, Kölnhöz, Mariazellhez, Maria Taferlhez, Passauhoz, Weingartenhez és Wieskirchéhez köthetők, megerősítve a távolsági zarándoklatok és a Mária-kultusz meglétét. Ábrázolásaik szempontjából Jézus és Mária alakja a legmeghatározóbb, azonban feltűnik Szent Benedek és Zakariás, a pestis és kolera, továbbá Szent Flórián, a tüzek és árvizek elleni legfőbb patrónusok, valamint Szent Péter és Szent Pál, Nepomuki Szent János és a háromkirályok is.

A templom körüli temető sírjai közül csak négyet tudtunk feltárni, az egyikben (2. sír) – amelynek tájolása a középkori nyugati–keleti tájolású sírokkal ellentétben dél–északi volt – egy 18. századi kegyérmét találtunk (előoldalán a mariazei Madonna, hátoldalán Nepomuki Szent János ábrázolásával).

Korszakolás tekintetében az osztrák kutatások⁹⁴ alapján a kegytárgyak többsége 18. századi, azonban három darab a 17. században is előfordul, melyek pontosabb meghatározása további kutatások feladata.

A településen az írott források alapján az 1770-es évekből jelentősebb német betelepülés mutatható ki; a német területekkel kapcsolatos vallási tárgyak egy része bizonyára az ő megjelenésükkel kapcsolatos. Bár a kisszékelyi plébániát a 19. század elejéig a közeli Simontornya ferences szerzetesei vezették, a Magyar Ferences Levéltár iratanyagában nem találtunk a kisszékelyiek vallási életére, búcsújárására vonatkozó dokumentumokat, és érdekes módon a leletanyagban egyáltalán nem tükröződik a ferences lelkiség joggal várható hatása sem (pl. egyetlen Szent Ferencet vagy Páduai Szent Antalt ábrázoló kegyérem sem került elő).

Reich Szabina országos gyűjtése szerint a Dunától nyugatra főleg fontosabb utak mentén, illetve módosabb településeken kerültek elő kegyérmek.⁹⁵ Kisszékelyre a fenti két kritérium egyike sem

⁸⁸ GAÁL 1991; GAÁL 1992.

⁸⁹ ORDAS 1989.

⁹⁰ ÓDOR – VINDUS 2019, 199–207, 221–224. 9–12. tábla.

⁹¹ VINDUS 2023, 147–149. Kat. 12–14.

⁹² K. NÉMETH 2023, 177.

⁹³ VINDUS 2020.

⁹⁴ <https://www.wallfahrtsmedaillen.at/> (elérés: 2023. 12. 08.)

⁹⁵ REICH 2018, 226.

igaz, hiszen a falu egy nagyobb közlekedési tengelytől, a Kapos-völgytől távolabb, egy mellékvölgyben fekszik, lakossága pedig minden korban legfeljebb átlagos nagyságúnak számított, centrális szerepe sosem volt. Feltárásunk egyik legfőbb tanulsága, hogy az újkorban használt templomok környékén megfelelő kutatottság esetén (ami ásatások esetében lényegében folyamatos műszeres leletfelderítést feltételez) kisebb települések esetében is várható jelentősebb mennyiségű vallási vonatkozású leletanyag előkerülése, ami akár feltárásokból vagy írott forrásokból ismeretlen típusokat is eredményezhet, újabb búcsújárási irányokra és szentkultuszokra irányítva rá a figyelmet.

IRODALOMJEGYZÉK

- AnjouOkI *Anjou-kori oklevéltár I–LIII.* Fundavit Kristó, Julius. Budapest–Szeged 1990–2024.
- BÁLINT – BARNA 1994 BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Budapest 1994.
- BÁNKUTI 1969 BÁNKUTI Imre: Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711). *TTMT* II (1969) 87–166.
- BARNA 1997 BARNA Gábor: Máriacell és Magyarország. Adalékok a Celli Mária – Magna Domina Hungarorum hazai tiszteletéhez (Máriazell und Ungarn). *Ars Hungarica* 25 (1997) 197–219.
- BARNA 2006 BARNA Gábor: A rózsafüzér mint imaszámláló eszköz. In: *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére.* Szerk. Selmeczi Kovács Attila. Veszprém 2006, 11–21.
- BARÓCSAI 2013 BARÓCSAI György: [Kisszékely története.] In: *Múltidéző. Kisszékelyi életképek 1890–1980.* Szerk. Csepregi Ferenc. Kisszékely 2013, 10–14.
- BENKŐ 2001 BENKŐ Elek: Középkori zarándokjelvények erdélyi harangokon. *Korunk* 3/7 (2001) 38–45.
- BENKŐ 2008 BENKŐ Elek: Pilgerzeichenforschung und Pilgerzeichenüberlieferung in Ungarn und in Siebenbürgen. In: *Das Zeichen am Hut im Mittelalter. Europäische Reisemarkierungen.* Hrsg. Kühne, Hartmut – Lambacher, Lothar – Vanja, Konrad. Frankfurt am Main 2010, 167–184. (Europäische Wallfahrtsstudien 4.)
- BENKŐ 2012 BENKŐ Elek: Zarándokjelvények a középkori Magyarországon. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára.* Szerk. Tari Edit – Tóth Endre. Esztergom–Budapest 2010 [2012], 334–348.
- BERCSÉNYI 2011 BERCSÉNYI Kinga: Szécsény kora újkori temetője (The Cemetery of Szécsény from the Early Modern Period). *Neograd. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXIV* (2010) [2011] 151–166.
- BODOSI 1993 BODOSI Mihály: Dunántúli 18. századi pestisjárványok különös tekintettel Somogyra (Die Pestepidemien im XVIII. Jahrhundert in Transdanubien insbesondere in Komitat Somogy). *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* (1993) 77–102.
- BRÜSZTLE 1878 BRÜSZTLE, Josephus: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis III.* Quinque-Ecclesiis 1878.
- BUZÁS et al. 2005–2006 BUZÁS Gergely – GRÓF Péter – GRÓH Dániel – KOVÁTS István: Középkori településmaradványok, 18. századi plébániatemplom és temetőrészlet a visegrádi Rév utcából (Siedlungsreste aus dem Mittelalter, Pfarrkirche und Friedhofdetail aus dem 18. Jahrhundert aus der Rév-Straße in Visegrád). *Folia Archaeologica* LII (2005–2006) 251–287.
- C. TÓTH 2000 C. TÓTH Norbert: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543) (Charters and Documents on the Medieval History of Simontornya [1264–1543]). *LK* 71 (2000) 93–137.

- CSEPREGI 2013 CSEPREGI Ferenc: Szemelvények Kisszékely 1700-as évek utáni történetéből. In: *Múltidéző. Kisszékelyi életképek 1890–1980*. Szerk. Csepregi Ferenc. Kisszékely 2013, 14–17.
- DÁVID 1982 DÁVID Géza: *A Simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest 1982.
- DEMJÉN 2016 DEMJÉN Andrea: A gyergyószentmiklósi plébániatemplom régészeti feltárása (Archaeological research at Saint Nicholas Church in Gheorgheni). In: *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében*. Szerk. Demjén Andrea. Kolozsvár–Gyergyószentmiklós 2016, 61–95.
- EKF *Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782–1785*. DVD-ROM. Közreműködött Jankó Annamária – Oross András. Budapest 2004.
- ESTERHÁZY 1690 ESTERHÁZY Pál: *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti*. Nagyszombat 1690.
- ESTERHÁZY 1696 ESTERHÁZY Pál: *Mennyei Korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos boldogságos Szűz képeinek röviden feltett eredeti képekkel*. [Nagyszombat] 1696.
- FARBAKY – SERFŐZŐ 2004 *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004. május 28.–szeptember 12.* Szerk. Farbakó Péter – Serfőző Szabolcs. Budapest 2004.
- GAÁL 1979 GAÁL Attila: Késő középkori leletek Tolna megyéből I. (Spätmittelalterliche Funde aus dem Komitat Tolna I.). *A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VIII–IX (1977–1978) [1979]* 109–131.
- GAÁL 1991 GAÁL Attila: Dunaföldvár-Kisegítő iskola. *RégFüz Ser. 1. No. 43 (1989) [1991]* 55–56.
- GAÁL 1992 GAÁL Attila: Dunaföldvár-Kisegítő iskola. *RégFüz Ser. 1. No. 44 (1990) [1992]* 76.
- GOHL 1912 GOHL Ödön: Magyar egyházi emlékérmek III. Helyi vonatkozású kegyeleti érmek. *Numizmatikai Közlöny XI (1912)* 90–116.
- GŐZSY 2012 *Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733. Conscriptio ecclesiarum et parochiarum comitatus Baranyiensis et comitatus Tolnensis anno 1733*. A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közreadja Gőzsy Zoltán. Pécs 2012. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IX.) (PHF 14.)
- GRÜNN 1954 GRÜNN, Helene: Rosenkranze in Oberösterreich. *Die Bestände des Oberösterreichischen Landesmuseums und ihre Zusammenhänge. Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde V (1954)* 117–128.
- GYÖNGYÖSSY 2014 GYÖNGYÖSSY Márton: A Benedek-érem magyarországi kezdeteihez. *Az Érem 70 (2014)* 34–36.
- HAJDU 1979 HAJDU Lajos: Az alsófokú oktatás fejlődése Tolna vármegyében (1770–1790). *TTMT IX (1979)* 105–228.

- HEGEDÜS 1979 HEGEDÜS László: Tolna megye nyugati felének települései 1580 és 1704 között. *TTMT IX* (1979) 9–104.
- HORVÁTH 1994 HORVÁTH Pál: A Szent megnyilatkozásai – tárgyakban, viszonyokban, személyekben. Vallásfenomenológiai vázlat. *Iskola-kultúra IV/18* (1994) 19–29.
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András: *A középkori Tolna megye templomai (The Medieval Churches of Tolna County)*. Szekszárd 2015.
- K. NÉMETH 2022 K. NÉMETH András: Közösség, régészet, örökség – A közösségi régészet eredményei Tolna megyében. Kiállításismertető (Community, archaeology, heritage. The results of community archaeology in Tolna county. Exhibition review). *MR 11/1* (2022) 90–93.
- K. NÉMETH 2023 K. NÉMETH András: A tamási római katolikus templom felújításának régészeti eredményei. In: *19. Tamási Kalendárium 2024*. Szerk. Örményi János. [Tamási 2023] 175–177.
- K. NÉMETH – RÁCZ 2013 K. NÉMETH András – RÁCZ Miklós: Bába középkori plébániatemploma (Die Mittelalterliche Pfarrkirche von Bába). *WMMÉ XXXIV* (2012) 147–177.
- K. NÉMETH – VARGA 2019 K. NÉMETH András – VARGA Máté: Kisszékely középkori temploma. *Várak, kastélyok, templomok évkönyv 2019*, 34–37.
- K. NÉMETH – VARGA – VINDUS 2023 K. NÉMETH András – VARGA Máté – VINDUS Melinda: Kisszékely 1823-ig használt középkori templomának feltárása. In: Csepregi Ferenc: *Templomaink 1823–2023*. Kisszékely 2023, 57–106. (Múltidéző kisszékelyi életképek 3.)
- KÁROLY 1999 KÁROLY László: A Tolna megyei 1739–1740. évi pestisjárvány. *Orvosi Hetilap* 1999. augusztus 22. (140. évf. 34 sz.) 1895–1897.
- KÁROLY 2000 KÁROLY László: Tolna megye egészségügye a 18. században (Public health of county Tolna in the 18th century). *Orvostörténeti Közlemények XLV/1–4* [170–173] (2000) 51–76.
- KISS 1938 KISS István: *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938.
- KNEZ 2001 KNEZ, Darko: *Svetinjice iz zbirke Narodnega Muzeja Slovenije (Pilgrimage Badges from the Collections of the National Museum of Slovenia)*. Ljubljana 2001. (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 3.)
- KOVÁCS 2023 KOVÁCS Bence: *Uradalom, plébánia, faluközösség. Történeti néprajzi dimenziók a 18. századi Dél-Dunántúlon (Manor, Parish, Village Community: Historical Ethnographic Dimensions in the 18. Century South Transdanubia)*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola. Kézirat. Budapest 2023. DOI: 10.15476/ELTE.2023.023
- KOVÁTS 2013 KOVÁTS István: 18. századi temető Visegrád központjából (Eighteenth Century Cemetery in the Centre of Visegrád). *MR* 2013. ősz. http://www.magyarregeszett.hu/wp-content/uploads/2013/10/Kovats_13O.pdf (elérés: 2020. 03. 16.)

- KOVÁTS é. n. KOVÁTS István: Műtárgyak a Mátyás Király Múzeum gyűjteményéből: 18. századi kegytárgyak. Mátyás Király Múzeum, Visegrád. <https://www.visegradmuzeum.hu/mutargyak-a-matyas-kiraly-muzeum-gyujtemenyebol-18-szazadi-kegytargyak> (elérés: 2024. 05. 02.)
- Közösség m. a. *Közösség, régészet, örökség. A közösségi régészet eredményei Tolna megyében.* Szerk. K. Németh András. Szekszárd, megjelenés alatt (A Wosinsky Mór Múzeum kiállításai 10.)
- KUNCZE 1885 KUNCZE, Leo Ferdinand: *Systematik der Weihmünzen.* Raab 1885.
- LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000 LAKATOS Pál – SÜMEGINÉ Szép Mária – SÜMEGI József: Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus vérének csodái a középkori Európában (Admiration of the Eucharist and the Miracles of Christ's Blood in Medieval Europe). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 12/1–4 (2000) 45–103.
- LEOPOLD 1930 LEOPOLD Antal: *Az Esztergomi Keresztény Múzeum kegyérméi és történeti érmei.* Esztergom 1930.
- MOLNÁR 2006 MOLNÁR Antal: Murin András jezsuita szerzetes szekszárdi útinaplója 1710-ből (The Travel Diary of the Jesuit Monk András Murin Written in Szekszárd in 1710). *LK* 77 (2006) 105–139.
- MonVat I/1. *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375.* Budapest 1887. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1.)
- Műemlékjegyzék 2006 *Magyarország műemlékjegyzéke. Tolna megye (Listed Buildings in Hungary. Tolna County).* Szerk. Lővei Pál. Budapest 2006.
- ÓDOR – VINDUS 2019 ÓDOR János Gábor – VINDUS Melinda: Középkori kápolna és 16–18. századi temető Tolnáról (Mittelalterliche Kapelle und Friedhof aus den 16–18. Jahrhunderten in Tolna). *WMMÉ* XLI (2019) 175–228.
- ORDAS 1989 ORDAS Iván: Előkerül egy apátság? Diáktáborok eredményei Dunaföldváron. *Tolna Megyei Népművelés* 1989. júl. 11. (XXXIX. évf. 161. sz.) 8.
- PACHINGER 1904 PACHINGER, Anton Maximilian: *Wallfahrts- und Weihmünzen des Erzherzogtums Österreich ob der Enns.* Enns 1904.
- PACHINGER 1909 PACHINGER, Anton Maximilian: Über Krankheitspatrone auf Medaillen. *Archiv für Geschichte Medizin* III/4–5 (Dezember 1909) 227–268.
- PACHINGER 1912 PACHINGER, Anton Maximilian: *Glaube und Aberglaube in Steinreich.* München 1912.
- PACHINGER 1915 PACHINGER, Anton Maximilian: *Astrologisch-medizinische Medaillen.* Dresden 1915.
- RÁDULY 1997 RÁDULY Emil: A váci Fehérek temploma kriptafeltárása (Opening of the Crypt in the Dominican Church in Vác). *Műtárgyvédelem* 26 (1997) 21–27.
- REICH 2018 REICH Szabina: Kora újkori kegyérmék (Early modern Christian sacramental medals). *Ethnographia* 129 (2018) 198–232.

- Schematizmus* 1981 *A pécsi egyházmegye schematizmusa.* Szerk. Csigi Imre – Kneip István. Pécs 1981.
- SEIBERT 2002 SEIBERT, Jutta: *A keresztény művészet lexikona.* Budapest 2002.
- SÓLYMOS 2002 SÓLYMOS Szilveszter: *Kegyérmek Pannonhalmán. Kuncze Leó bencés gyűjtése.* Pannonhalma 2002. (Pannonhalmi Szent Gellért Kollégium Könyvei 12.)
- SÜMEGI 2007 SÜMEGI József: búcsújárás zarándoklat a középkori Tolna megyében (Wall- und Kirchfahrt in dem mittelalterlichen Komitat Tolnau). *WMMÉ* XXIX (2007) 263–280.
- SZABÓ 1921 SZABÓ György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez.* Budapest 1921.
- SZENTGÁLI 1942 SZENTGÁLI Károly: A kegyérmek ismeretének alapjai. *Az Érem* X (1942) 237–285.
- SZILÁGYI 1983 SZILÁGYI Mihály: Az újratelepülő Tolna megye 1710–1720. *TTMT* X (1983) 33–168.
- TERLECZKY – BEKE 2001 TERLECZKY József – BEKE György: Kegyérem. In: *Magyar Katolikus Lexikon* VI. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest 2001, 433–434.
- TIMÁR 1999 TIMÁR György: Tolnavármegye templomos helyei. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 7 (1999) 277–314.
- TIMÁR 2019 TIMÁR Péter: *Magyarország középkori településeinek és egyházaiknak topográfiai adattára V.* Szeged 2019.
- TÜSKÉS – KNAPP 1986 TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: A szent vér tisztelete Magyarországon. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986, 76–116.
- TÜSKÉS – KNAPP 2001 TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők.* Budapest 2001.
- ÚJVÁRI 1997 ÚJVÁRI Mária: Rózsafüzérek és keresztek. Restaurátori megfigyelések a váci domonkos kriptá leletanyagában. In: *Kutatások Pest megyében.* Szerk. Korkes Zsuzsa. Szentendre 1997, 213–229.
- VALTER 2023 VALTER Ilona: „Tekintsd e művet, Isten?” *A zsámbéki premontrei templom és kolostor története (Zsámbék, Premonstratensian Monastery).* Gödöllő–Budapest 2023.
- VINDUS 2020 VINDUS Melinda: Barokk kegyérmek Simontornyáról (Barocke Gnadenmünzen aus Simontornya). *WMMÉ* XLII (2020) 203–212.
- VINDUS 2023a VINDUS Melinda: A gyónási titok jelképe: Nepomuki Szent János nyelvét ábrázoló kegyérem. *Wosinsky Mór Múzeum, A hónap műtárgya*, 2023. október. <https://www.womm.hu/reszletek/1699718095/2023-oktober-%E2%80%93-a-gyonasi-titok-jelkepe:-nepomuki-szent-janos-nyelvet-abrazolo-kegyerem> (elérés: 2023. 12. 08.)
- VINDUS 2023b VINDUS Melinda: Szent Benedek-kegyérmék a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményéből. *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 10 (2023) 133–157.

RÖVIDÍTÉSEK

LK	Levéltári Közlemények, Budapest
MR	Magyar Régészet Online Magazin – Hungarian Archaeology, Budapest
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest
TTMT	Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
WMMM	Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

Artefacts of Religious Life in the Baroque Period from the Area around the Medieval Church of Kisszékely

In 2019 and 2020, we excavated the medieval church of Kisszékely. Subsequently, a ruin garden has been established at the site. The most significant result of the excavation of the church – probably built in the thirteenth century and demolished around 1823 – is the surprisingly large number of metal artefacts dated between the seventeenth and nineteenth centuries. These objects (e.g. votive coins, small crosses, and crucifixes once worn around the neck or on rosaries) were primarily associated with personal religious practices. A total of fourteen votive coins and twenty-one crucifixes have been discovered, mainly in the debris and around the building.

The appearance of sacral objects can be dated to the Baroque period when the church was extended. In the Baroque period, pilgrimages spread due to inter-ethnic relations between Austrians and Hungarians in German-speaking settlements with a mixed population. The objects found in Kisszékely can be linked to Altötting, Cologne, Mariazell, Maria Taferl, Passau, and Weingarten, testifying to the existence of long-distance pilgrimages and the cult of the Virgin Mary. In terms of representations, the figures of Jesus Christ and the Virgin Mary are the most prominent. Additionally, St. Benedict and St. Zechariah (the patron saints invoked against the plague and cholera), St. Florian (invoked against fires and floods), St. Peter and St. Paul, St. John Nepomuk, and the Three Magi also appear.

One of the burials (Grave No. 2) in the cemetery surrounding the church yielded an eighteenth-century votive coin (with Our Lady of Mariazell on the obverse and St. John of Nepomuk on the reverse).

The majority of the votive offerings came from the eighteenth century, but three pieces were also used in the seventeenth century. The closer identification of the latter requires further research.

Based on written sources, a major German population arrived in the settlement in the 1770s, and some of the religious artefacts can certainly be associated with their presence.

According to an earlier collection covering the territory of the whole country, votive coins were primarily discovered along major roads and in more prosperous settlements to the west of the Danube. Neither of the above two criteria applies to Kisszékely. Consequently, one of the main findings of our excavation is that, with careful research, even minor settlements can be expected to yield significant amounts of religious artefacts in the vicinity of churches used in the modern period, casting light upon new pilgrimage routes and the cults of saints.

